بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەشەڕی عێراق ئێرانداو هەڵوێستی نەتەوەیەکگرتوەکان بەرانبەر ئەم پرسە ١٩٨٠ - ١٩٨٨ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- بەڵگەنامەییە)

(PP 254 - 283)

پ.ی.د. سامان حسێن ئەحمەد
بەشی زانستە کۆمەڵایەتیەکان- سکولی پەروەردەی بنەرەتی- زانکۆی سلێمانی

پ.ی.د. هۆشمەند عەلی مەحمود **م.ی. زانا طیفور عبدالصمد**
بەشی مێژوو-فاکەلتی پەروەردە- زانکۆی کۆیە

وەگـــــرتن : 2017/08/06
پەسندکردن : 2017/12/20
بڵاوکردنەوە : 2018/03/26

پێشەکی

چەکی کیمیایی وەک چەکێکی کوشندە سەرەتا لەلایەن دەوڵەتانی ئەوروپایی و رۆژئاواییەکانەوە بەرهەم هێنراوەو لەجەنگی جیهانیدا دژ بە یەکتری بەکاریان هێناوە، دواتریش لە لایەن چەند وڵاتێکی ئەوروپی ئەو چەکە فرۆشرایە وڵاتانی رۆژهەڵات و ئەوانیش لە ململانێ و شەڕی یەکتری بەکاریان هێناوە، تەنانەت بەشێک لەو حکومەتانەی دەستیان بەو چەکە کوشندەیە گەیشتوە، بەرامبەر بە دژبەرانی ناوخۆیان بەکاریان هێناوە، وەکو چۆن حکومەتی عێراقی بەرامبەر بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بەکاری هێناو هەزاران کورد بوونە قوربانی، بەتایبەتی لە ساڵانی شەڕی عێراق- ئێراندا.

شەڕی هەشت ساڵەی نێوان عێراق-ئێران (١٩٨٠-١٩٨٨)، کە بە شەڕی یەکەمی کەنداویش ناسراوە، لە ئەنجامی کۆمەڵێک هۆکاری هەرێمی و سنوری و دۆخی سیاسی و گۆڕانکاریەکانی ناوخۆی ئەو دوو وڵاتە سەریهەڵدا، لەلایەک ساڵێک بوو صەدام حوسێن دەسەڵاتی رەهای لە عێراقدا گرتبووە دەست و لەلایەکی تریشەوە شۆڕشی گەلانی ئێران و پاش هاتنە سەرکاری کۆماری ئیسلامی شیعەگەرا بە ڕابەرایەتی ئایەتوڵڵا خومەینی، هەمووی بەیەکەوە بوونە هۆکاری گرژی پەیوەندیەکان و ئەو شەڕەی بە دوا داهات.

یەکێک لە لایەنە نەرێنییەکانی ئەو شەڕە، جگە لەوەی زیانی مرۆیی و ئابووری زۆری بە دواوە بوو، هاوکات هەردوولا پەنایان بردە بەر پێشکەوتووترین چەکی سەردەم بۆ ئەوەی بەسەر لایەنی بەرامبەریدا سەرکەوێت، کوشندە ترینی ئەو چەکانەش، چەکی کیمیاوی بوو، کە سەرەتا لەلایەن عێراق و دواتریش لەلایەن ئێرانەوە بەکارهێنرا.

لە راستیدا تا ئێستا هیچ توێژینەوەیەکی زانستی بەدی ناکەین کە بەم شێوە باس لەو چەکە بکات کە لەو جەنگە بەکار هاتووە، بۆیە ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی: بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەشەڕی عێراق ئێراندا و هەڵوێستی نەتەوەیەکگرتوەکان بەرانبەر ئەم پرسە ١٩٨٠ - ١٩٨٨ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- بەڵگەنامەییە)، لەبەر رۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی دەزگای هەواڵگری عێراق و بەشێک لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکا ئەو راستیە مێژووییانە دەخاتە ڕوو.

لە نوسینی ئەم توێژینەوەیەدا، پشتمان بە رێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی مێژوو بەستووە، کە خۆی لە شیکردنەوەو هەڵێنجانی ڕاستیەکان دەبینێتەوە، لە ڕێگای تێرامان و ووردبونەوە لە بەڵگە نامە نهێنیەکان وسەرچاوە مێژوییەکان.

ئەم توێژینەوە لە پێشەکی و سێ تەوەری سەرەکی و ئەنجام پێکهاتووە:- تەوەری یەکەم: سەرەتایەک دەربارەی سەرهەڵدانی جەنگی عێراق-ئێران خراوەتە روو. لە تەوەری دووەم: باس لە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لە میانەی جەنگەکەدا کراوە. لە تەوەری سێیەم: باس لە هەڵوێستی ئەمریکاو نەتەوەیەکگرتووەکان بەرامبەر ئەم پرسە خراوەتە روو.

لە ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیەدا پشتمان بە چەندین بەڵگە نامەی بڵاونەکراوەی ئەرشیفی حکومەتی عیراقی و ئەمریکی بە هەردوو زمانی ئینگلیزی وعەرەبی بەستووە، هەروەها پشتمان بەستووە بە هەندێ سەرچاوەی تری جۆراو جۆر کە بابەتیانە باس لە بەکارهێنانی ئەم چەکە دەکەن لەلایەن عێراقەوە.

لە کۆتایشدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکەو پاشکۆکان بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە ڕوو.

تەوەری یەکەم: سەرەتایەک دەربارەی جەنگی عێراق-ئێران:-

لە مانگی ئەیلوولی ١٩٨٠ دا جەنگی نێوان عێراق و ئێران، لە بەرەنجامی کۆمەڵێک هۆکاری ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەستی پێ کرد (1)کە گرنگترینیان بریتی بوو لە کێشەی سنوری نێوانیان لەبەر ئەوەی ئەو دوو وڵاتە دراوسێ بوون و زۆر دەمێك بوو لەسەر سنووری نێوانیان کێشەو گرفتیان هەبوو کە سەرەتاکانی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدەهەم و سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی وسەفەوی، لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیشەوە کە عێراقی نوێ دامەزرا ئەم کێشەیە هەر بەردەوامی هەبوو، بە تایبەتی پرسی یەکلایی کردنەوەی خاوەندارێتی شەتولعەرەب، کە ناوچەیەکی زۆر گرنگە لە رووی ئابووری و ستراتیجیەوە بۆ هەردوولا (المخادمي،2014: 153-154)، هەروەها جیاوازی مەزهەبی و پرسی کورد هۆکاری تری کێشەکە بوون، بۆیە هەستا بەبەستنی ڕێکەوتننامەی جەزائیر ١٩٧٥ بەبەشداری سەرۆکی جەزائیرو میسر، کە عێراق بەڵێنی لە ئێران وەرگرت کە هاوکاری و یارمەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد نەکات دژ بە حکومەتی عێراق، کە ئەمەش بە لای حکومەتی عێراقیەوە مانای سەرکوتکردنی سەرجەم ئەو جوڵانەوە رزگاریخوازانەی نەتەوەی کوردە کە لە باشوری کوردستان ئەنجامی دەدا(بابان زادە، ٢٠١٣:١٦٣-١٦٦) بەڵام ئەوەی هۆکاری زۆر ڕاستەوخۆ بوو هاتنە سەر حوکمی کۆماری ئیسلامی ئێران بوو بە سەرۆکایەتی ئایەتوڵڵا خومەینی[2] لە ١٩٧٩دا، چونکە وەک فیکرو ئایدۆلۆجیا زۆر لە پارتی بەعسی سۆسیالیستی حکومڕان لە عێراقدا جیاوازبوو، ئەم کۆمارە دوای جێگیربوونی دەسەڵاتەکەی، هەوڵیدا بیری ئیسلامی وەک فیکرێکی (گشتگیر) بڵاوبکاتەوە، بە تایبەتیش مەزهەبی شیعە، لە کاتێکدا حکومەتی صدام زیاتر لەسەر بنەمای سونی بەڕێوە دەچوو، لە عێراقیشدا ڕێژەیەکی زۆر لە شیعە هەبوون و جموجۆڵە سیاسیەکانیان تا دەهات پەرەی دەسەند، بۆیە ئەمە مەترسی بۆ حکومەتی عیراقی دروست کرد (أبو غزاله،1994: 58-60) و دەستیان بە پەرچەکردار کرد (المجمعي، 2006: 75-76) هەروەها لە دوای دەستگیرکردنی باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران دوای شۆڕشی ئیسلامی نێوانی ئێران و بەهێزترین پشتیوانی پێشوتری تێکچوو ئەمە جگە لەوەی لە دوای شۆڕشەوە ئێران لە رووی هێزەوە لاوازبوو، بۆیە صدام حسێن ئەمانەی قۆستەوە و ویستی ڕێککەوتنامەی جەزائیر هەڵوەشێنێتەوە، کە لە ١٩٧٥ بە پێی ئەو رێککەوتنە ئیران دەستی بەسەر ڕێگا ستراتیجیەکانی شەتولعەرەبدا گرت، بەرامبەر بە دەست بەرداربوونی لە پشتیوانیکردنی کورد، هەرچەند رێککەوتنامەی جەزائیری ساڵی 1975 تا رادەیەک کێشەکانی نێوانیانی هێور کردبۆوە، بەڵام لە دوای هاتنە سەر حوکمی خومەینییەوە، ئەو پێشهاتە نوێیانەوە ئیدی هەردوولا دەستیان کرد بە تاوانبار کردنی یەکتری بە سنور بەزاندن و تا دەهات نێوانیان گرژتر دەبوو تا گەیشتە ئەو رادەیەی صدام حسێن لە 17ی ئەیلولی 1980دا رایگەیاند رێککەوتنامەی جەزائیر هەڵوەشاوەتەوە (المجمعي، 2006: 43 ؛ المغير، 2015: 101-106)، لێرەوە دۆخەکە بەرەو ئاڵۆزی رۆیشت و پێنج رۆژ دواتر (محمد , د.ت:87) هێرشی ئاسمانی عێراق بۆسەر سنورەکانی ئێران دەستی پێکرد، بەهەزاران سەرباز لە سوپای عێراقی چوونە ناوخاکی ئێرانەوە و تا مانگی ئۆکتۆبەر لە پێشڕەویدا بوون، کە دەستیان بەسەر بەشێک لە کێڵگە نەوتیە گرنگەکانی ئێراندا گرت لە (عەبادان و خوڕەمشار) بەو رادەیەی کە صدام حسێن لە بەهێزییەوە داوای گفتوگۆی لە ئێران کرد (Ali,2001:46)، بەڵام لەمانگی ئاياری ١٩٨١ەوە ئێران دەستی بە دژە هێرش کرد و لە مانگی حوزەیرانی ١٩٨٢دا سەرجەم ناوچەکانی کۆنترۆڵ کردەوە (أبو غزاله، 1994 : 91- 118 ؛ المغير، 2015 :124ومابعده)، بەم جۆرەش جەنگی عێراق- ئێران دەستی پێکردو سەرەڕای هەوڵی بەردەوامی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ راگرتنی جەنگ، بەڵام خومەینی رەتی دەکردەوە و دەیگوت:" تا ئەو کاتەی صدام دەست لەکار دەکێشێتەوە ئەوان بەردەوام دەبن، ئەم داواکارییەش لەلایەن صدام حوسێنەوە جێگەی قبوڵ کردن نەبوو، هەر بۆیە جەنگەکە نەوەستاو تا مانگی ئابی 1988 بەردەوام بوو (Ali,2001: 22-24).

جەنگی عێراق- ئێران ١٩٨٠-١٩٨٨ یەکێک بوو لەو رووداوانەی کە بەدەیان هەزار کەسی کردە قوربانی لە هەردوولاو لەو ماوەیەدا وێڕایی زیانێکی مادی ئێجگار زۆر بە هەزاران کوژراو و بریندارو بێسەرو شوێن و کەم ئەندامی لێکەوتەوە، بەدەیان جۆری چەکی مەترسیدارو قەدەغەکراویشی تێدا بەکارهات لەوانەش چەکی کیمیاویی.

تەوەری دووەم: بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لە میانەی جەنگەکەدا:-

پرۆپا گەندەکان، لەبارەی بەکارهێنانی چەکی گازییەوە هەر لە سەرەتاکانی جەنگەوە بڵاوبۆوە، بەڵام راپۆرتێکی فەرمی و پشت راست لەم بارەیەوە لەبەردەستدا نەبوو، دەنگدانەوەیەکی واشی لە میدیا جیهانیەکاندا نەبوو، تا لە پایزی ١٩٨٣دا یەکەم راپۆرت

[1] لەبارەی هۆکارەکانەوە بڕوانە: (Hunshamar,2014:20-24)

[2] ئایەتوڵڵا خومەینی: روح الله سید مستەفا موسەوی (ایت الله خومینی) لە 24ی ئەیلولی 1902دا لە شارۆچکەی (خمین) کە کەوتۆتە باشووری شاری قوم لەدایك بووە، ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە بۆ بنەماڵەیەکی ئایینی، لەساڵی 1963 وەك کارێکتەرێکی سیاسی دەرکەوت دژی ریفۆرمەکانی شا وەستایەوە، زیاتر لە 13 ساڵ لەشاری نەجەفی عێراق مایەوە، دواتر لە عێراق دەرکرا بەرەو فەرەنسا رۆشت، لەوێش سەرکردایەتی شۆڕشی دەکرد تاکو هاتنەوەی لە 1/شووباتی 1979 بۆ ئێران لە 4ی حوزەیرانی 1989 کۆچی دوایی کرد (قادری،٢٠٠٣: ٥-١٥).

دەربارەی بەکارهێنانی چەکی گازی دەرچوو، هەرچەندە هەندێك لە سەرچاوەکان پێیان وایە عێراق لەکاتی کشانەوەیدا لە خاکی ئێران لەسەرەتای ١٩٨٢ەوە گازی(RCA) لە دژی هێزی ئێرانی بەکارهێناوە، بەڵام هیچ راپۆرتێک نیە ئەوە پشت راست بکاتەوە (Ali,2001: ; Memorandum:5 25).

یەکەم راپۆرتی باوەڕپێکراو لە بارەی بەکارهێنانی گازی کیمایـیەوە لە ١٩٨٣ دا دەرچـوو بـاس لـەوە دەکـات لە نـاوچەیەکی نێـوان هەردوولادا کە لە ژێر ڕکێفی هیچ لایەکدا نەبووە چەکی گازی بەکارهاتووە لەلایەن عێراقەوە، ئەویش لەبەرئەنجامی زیاتر پەرەسەندن و خوێناوی بوونی جەنگەکە بەتایبەتی دوای ئەوەی ئێران لەوماوەیەدا توانی خۆی قایم بکات و سوپاکەی ڕێکبخـات، دواتـر هێزێکی تۆکمەترو ڕێکخراوتر پێکەوە بنێت و بتوانێت سنورەکانی خـۆی لە هێـزی عێراقـی پـاک بکـاتەوە (Ali,2001,:25) بەمـەش وەچەرخـانی گەورە لە ١٩٨٣ەوە لە رەوتی جەنگەکەدا روویـدا بە تـایبەت دوای ئـەوەی چەنـد ناوچەیـەکی نێـوان بەغـداو بـەسرا لەلایەن ئێـرانەوە کۆنترۆڵ کرا، لە باکووریشەوە ئێران دەستی بەهێرش کرد بۆ سەر سنورەکانی عێراق (Ali,2001:25)، لێرە بەدواوە تا دەهات جەنگەکە فراوانترو بە هێزتر دەبـوو، هاوکـات پارسـەنگەکە پێچەوانـەوە دەبـۆوە و سـوپای ئیرانـی تـا دەهـات فشـاری زیـاتری دەخسـتە سـەر عێراقییەکان، هەر بۆیە سەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە یەکەم بەکارهێنانی ئەم جۆرە چەکە لە ١٩٨٣ دا بووەو لەلایەن عێراقەوە[3] لە مانگی تەموزو ئـابی ١٩٨٣دا لە هێرشـێکدا بە نـاوی (فەجـری دووەم) لە نزیـک حـاجی ئـۆمەران بەپێـی راپـۆتێکی ئەمریکـا گـازی خەردەل بەکارهاتووە، بەپێی ئەو راپۆرتە هێزی عێراقی لەوکاتەدا لێکەوتەکانی ئەو چەکەی لەسـەر ژینـگەی نـاوچەکەی نەزانیـووە کە کاریگەر دەبێت لەسەر تەندروستی هێزی عێراقیش (Barnaby,1988:407)، بەم پێیەش بێت صدام حسێن دوای ئەوەی لـە جەنگـدا فشاری کەوتە سەر بڕیارە نێودەوڵەتیەکان پشتگوێ دەخات و دەست دەکات بـە بـەکارهێنانی چـەکی گـازی، بـۆیە بە لەبەر چـاوگرتنی دۆخی جەنگەکە عێراق گەیشتە ئەو باوەڕەی کە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی رەنگە سوودی هەبێت، سـەرەڕای ئەو لایەنە نەرێنیـانەی رەنگە ببێت (Ali,2001:26)، ئەمە لە کاتێکدا کە لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی عێراقدا ئاماژە بەوە کراوە لە ساڵی 1983ەوە ئـەم چەکـە و جۆری (CS) لە لایـەن ئێرانـەوە بـەکارهاتووە، (مديريـة الإسـتخبارات العسـكرية العامـة/ العـدد: م5/ الشـعبة19/ايـران) بـەڵام لـە سەرچاوەکاندا ئەمە پشتڕاست نەکراوەتەوەو ئاماژەیەکی وا لە بەردەستدا نیە کە لەو کاتەدا ئێران ئەم جۆرە چەکەی بەکارهێنابێت.

لە راستیدا سەرەتای بەکارهێنانی ئەم چەکە لە لایەن عێراقەوە بوو، هەرچەنـدە لـە سـەرەتادا بـەکارهێنانی ئـەم جـۆرە چەکـە بە شێوەیەکی سەرەتایی و بە رێژەیەکی کەم بووە، گازی کوشندەش نەبوو، بەڵکو تەنهـا کـاریگەری کـاتی هەبـوو، بەڵام ئـەم هـەنگاوە سوپای عێراقی لەسەر چۆنیەتی بەکارهێنانی چەکی گازی کیمیاوی راهێناو ئەنجامەکانیشیان لە بواری گـورز وەشـاندن لـە دوژمـن بـۆ دەرکەوت، هەر بۆیە هاوکات لە گەڵ زیاتر توندبوونی جەنگەکەدا ئەوانیش زیاتر هانایان بۆ بەکارهێنانی ئەم جۆرە چەکە دەبرد.

لە ساڵی ١٩٨٤ دا جەنگەکە چووە قۆناغێکی زۆر توندو هێرش بردن بۆ سەر هەموو بوارەکان دەستی پێکرد، هەردوولا ئەزموونیـان لە بواری بەرگری و هێرش و بەکارهێنانی چەکە جیاجیاکان پەیـدا دەکـرد، هاوکـات سـوپای عێراقـی لـە بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـاوی شارەزاتر بوو، هەرچەندە لەوکاتەدا بەرهەمهێنانی ئەم چەکە لە عێراق زۆر گەشەی نەکردبوو، بەڵام تا دەهـات بـەکارهێنانی زیـاتری دەکرد (Ali, 2001 :47).

لە ساڵی ١٩٨٣عێراق گازی خەردەلی بەکارهێناوە لە دژی ئێرانیەکـان لەکـاتی گـرتنەوەی لـوتکەی چیاکانـدا، هەروەهـا لە تشـرینی دووەمی ١٩٨٣دا عێراق گازی خەردەلی لە بـاکوری عێـراق بەکارهێنـاوە، بەرکەوتەیەکـی زۆری هەبـووە، عێـراق هەرچەنـدە سـەرەتای بەکارهێنانی ئەم چەکەی بوو، بەڵام زۆر خیرا لەسەری راهات و پەرەی پێدا، بەو رادەیەی لە ١٩٨٤دا بوو بە یەکەم وڵات کە چەکی عەصبی بەکارهێنا و چەکی تابۆنی لە شەڕی (خەیبەر یەکدا) نزیک بەسرا بەکارهێنـا لـە کـاتی هیرشـی ئێرانییـەکان بـۆ سـەر دوورگەی (مانجون) کە ناوچەیەکی زۆر ستراتیجی بوو بۆ عێراق و بەپێی راپۆرتی عێراقیەکان خۆیان دوای شەڕێکی زۆر پەنا بۆ بەکارهێنانی ئەم چەکە براوەو دەستکەوتی باش بووە لە بەرگریکردندا، لە ١٩٨٤دا ئەزموونی عێراقیەکان زۆر زیاتر بوو لەم رووەوە یەکێک لە دراماتیـک ترین رووداوەکان لە شەڕی خەیبەردا بوو لە شووباتی ١٩٨٤، کە ئیرانیەکان هێرشیان کردە سـەر زۆنگـاوی ئەهـوازو هەوڵیانـدا رێگـای نێـوان بەغـداو بە سرە ببـڕن، عێـراق بە ناچـاری گـازی خەردەلی بەکارهێنـا، هـەر لەو ماوەیەشـدا بـوو ئێـران لە ٢٢ی شـوباتی 1984 هێرشێکی زۆر بەرفراوانی کردە سەر ناوچەی قورنە، کە بەپێی راپۆرتی سەید رەزای خوراسانی نوێنەری ئێـران لـە نەتەوەیـەکگرتوەکان گەورەترین شەڕ بووە، تەنانەت لە رووی بەکارهێنانی چەکی کیمیاویشەوە، خوراسانی دەڵێت:" عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێناوە لەم شوێنەو لەناوچەکانی زۆنگاوی ئەهواز کە کاریگەر بووە لەسەر ئاوەکەو هەروەهـا چەنـدین سـەربازی لە ئێرانیەکـان کوشـتووە" (Ali,

[3] سەرەتای بەرنامەی چەکی کیمیاوی لە عێراقدا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای شەستەکان، کە بە هۆی بوونی کارگەی چەکی کیمیاوی لە شاری سـامراء بەرهەم دەهـات، دواتـر لە شـەڕی ١٩٧٤-١٩٧٥ لە دژی کورد حکومەتی عێراق بۆ یەکەمجار بەکاری هێناوە (Memorandum: 6).

(49 :2001 لە هاوینی ١٩٨٥ەوە تارادەیەک بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی کەمبۆتەوە، ئەویش لەبەرئەوەی شەڕەکان زیاتر بوون بە شەڕی موشەکی درێژ مەوداو هێرشی موشەکی بۆسەر شارەکان تا ئەوکاتەی ئێران لە ١٩٨٦دا هێرشی زەمینی بەرفراوان دەکات بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی کەم دەبێت، لە ٩ی شوباتی ١٩٨٦ ئێران هێرشی بەرفراوانی کردە سەر ناوچەی فاو و دەستی بەسەر داگرت کە یەکێک بوو لە ناوچە ستراتیجیەکانی سەر شەتولعەرەب ئەمە صدام حسێنی توشی شۆک کرد، بۆیە عێراق تا ٣١ی ئازاری ١٩٨٦ هەرچی بەدەستییەوە بوو بەکاری هێنا بەچەکی خەردەل و تابونیشەوە بۆ گەڕانەوەی فاو (Hunshamar,2014:54-55).

لە ماوەی ١٩٨٤-١٩٨٦دا چەکی کیمیاوی بوو بە بنەمای ستراتیجی عێراق و پەرەی پێدا کە لە راپۆرتە هەواڵگریەکانی ئەمریکادا باس لەوە دەکرێت لەوێوە ئیدی عێراق لە ڕێی هەلیکۆپتەرو فرۆکەوە ئەم چەکەی بەکاردەهێناو (Ali,2001:49) ئەم چەکانە بۆتە بەشێک لە پلانی سەربازی و سەرکەوتن بەلای سەرکردە سیاسیی وسەربازیەکانی عێراقەوە (Memorandom,5)، لەم ماوەیەشدا ئێران بەردەوام بوو لە گەورە کردنەوەی ئەم پرسەو پرسی لادانی عێراق لە بەندەکانی جنێڤ(4) ئەمەش بووە مایەی گرنگی پێدانی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و پارت و حیزبە جیهانیەکان و زلهێزەکان.

لە ١٩٨٧ بۆ ١٩٨٨ بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە زۆر فراوان بووە و دەرچوون لە بڕیارەکانی جنێڤ بە ڕوونی بەدیار کەوت، بۆیە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەسەر ئەوەی بەکارهاتووە یان نا هیچ وەڵامێکیان نەبوو، رەنگە دواتر ئێرانیش سزا بدرێت لەسەر ئەو سەرپێچیەی یاسا نێودەوڵەتیەکان (Ali,2001:50) قسە دەکرا. لە لایەکی تریشەوە لە 1986 بە دواوە قسە کردن لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن ئێرانیشەوە دێتە گۆڕێ و نوێنەری عێراق (عیصمەت کەتانی) لە نەتەوەیەکگرتووەکان نامەیەک دەداتە سکرتاریەتی گشتی، باس لەوە دەکات کە ئێران چەکی کیمیاوی دژی عێراق بەکارهێناوە لە ١٢و ١٣ شوباتی ١٩٨٦، داوا دەکات بێ سزا تێپەڕ نەبێت، بەڵام ئێران رەتی کردەوەو دەیگوت:" هەر ئەوەی عێراقە بەهەڵە بەکارهاتووەو کاریگەری لەسەر هەردوولا بووە"، هەرچەندە هەندێك سەرچاوە پێیان وایە ئێران گازی بەکارنەهێناوە، ئەویش لەبەرئەوەی تا ئەوکات بەرهەمهێنانی لە ئێراندا نەگەیشتۆتە ئاستی بەکارهێنان، هەروەها لەبەرئەوەی خودی خومەینی ئەمەی بە رەفتارێکی نا ئیسلامی زانیوە (Hunshamar,1988:57-58)، بەڵام بە پێی هەندێك سەرچاوەی تری ئێران لەسەرەتاکانی ١٩٨٥ ئەم چەکە زۆر بە سنوورداری بەکارهاتووە کە بە مەبەستی تاقیکردنەوەو راهێنان بوو، دواتریش لە ١٩٨٧ەوە ئێران چەند وورده هێرشێکی کیمیاوی ئەنجامداوە بە خەردەل و چەند گازێکی تر ئەویش لە ئەنجامی پێشکەوتنی بەرهەمهێنانی ئەم چەکە لە ئێران لەلایەك و زۆر بوونی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە لە لایەکی ترەوە، کە ناچاری کرد ئەویش پەنا بۆ ئەم چەکە بەرێت (Memorandum ,6-7).

لە پایزی ١٩٨٦دا چەند هیرشێک کرا، بەڵام لەسەرەتای ١٩٨٧ەوە ئیدی هەڕەشەو خۆسازدانی هەردوولا لە پایزدا دەستی پێکردو لە زستانیشدا ئێران هێرشی (کەربەلا ٥)ی کردو چەند شەڕێک لە چەند ناوچەیەکدا روویاندا کە بەپێی راپۆرتەکانی وەزیری بەرگری ئێران(عەلی ئەکبەر ویلایەتی) بێت لە چەند ناوچەیەکدا چەکی کیمیاوی بەکارهاتووە، سەید رەزای خوراسانی نوێنەری ئێران لە نەتەوەیەکگرتووەکان راپۆرتێکی ناردوەو جەختکردن لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دووبارە دەکاتەوە لە هێرشی کەربەلا ٥ دا، بەڵام بەشێوەیەکی زۆر فراوان نا بەڵکو وەک ئامرازی بەرگری لەلایەن عێراقەوە بەکارهاتووە، هەروەها لەوکاتەدا ئێران کەرەستەی بەرگری لە چەکی کیمیاوی پێشخست بوو لە قیناع و جلو بەرگ و خاوێن کردنەوەی گازەکان (Hunshamar ,2014:77-79).

لە کۆتایی مانگی کانوونی دووەم ١٩٨٤ کۆمەڵگەی ئەوروپی بەیاننامەیەک بڵاودەکاتەوە، کە تیایدا داوا لەلایەنە شەڕکەرەکان دەکات پابەندبن بە یاسا نیودەوڵەتیەکان و ئیدانەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاویان کرد، لەلایەکی تریشەوە نوێنەری ئێران لە ٢٥ی شوبات نامەیەکی ناردوە، تیایدا باس لەوە دەکات کە ئەوان ئەفسەرێکی عێراقیان گرتووە دانی پێداناوە کە عێراق لە ڕێگای بۆمبی هەواییەوە گازی وەشاندوەو ئەمەش بەهەڵە کەوتۆتەوە بەسەر هێزی عێراقداو رایدەگەیەنێت کە ئێران بەکاری نەهێناوە (Hunshamar,2014:80).

عێراق لە بەهاری ١٩٨٧ هێرشەکانی بۆسەر دامەزراوەکانی ئێرانی لە کەنداو زیاتر کرد، هەر لەوساڵەدا ئیران چەند هێرشێکی لە باشورو باکورەوە کرد بەناوی (کەربەلا ٧-10) کە بەپێی ئەو راپۆرتانەی بۆ نەتەوەیەکگرتووەکان ناردوویانە لە کەربەلا 7-١٠ گازی خەردەل بە تۆپ و موشەک بەکارهاتووەو قوربانیشی لێکەوتۆتەوە، لەو راپۆرتەدا کە نوینەریان ناردبووی باس لەوە دەکات کە لە (عەبادان و خورەمشار) بەکارهاتووەو نزیکەی ١٠٠ کەسی سڤیل بەرکەوتوون، کە جۆری نوێ بەکارهاتووەو داوا دەکات هەموو هەنگاوەکان بگیرێتە بەرو هەوڵ بدرێت نێردراو بنێردرێتە ئێران.

[4] پرۆتۆکۆلی جنێڤ: پرۆتۆکۆلێکی نێودەوڵەتییە کە لە ١٩٢٥دا بە مەبەستی قەدەغەکردنی چەکی کیمیاوی هاتە ئاراوە (عطية، بدوي،1991: 148).

لەلایەکی تریشەوە عێراق لە ١٥ی نیساندا راپۆرتێکی دەربارەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن ئێرانەوە ناردووە دەڵێت:" کە ئێران گازی خەردەل و تیشکی بەکارهێناوە هیچ ڕونکردنەوەی تری نەداوە، بەڵام عەلی ئەکبەر ویلایەتی ئەمەی بە پڕوپاگەندەی عێراق دەزانی و دەڵێت:" بەرچەکی خۆیان کەوتوون، هەروەها خوراسانی و ویلایەتی لە راپۆرتێکدا باس لەوە دەکەن، کە عێراق چەند گوندێکی سەر سنووری گاز باران کردووە لە سنوری هەولێر خەڵکەکەیشی ناچارکردووە بڵێن ئێران لێی داوە. بەدرێژایی ساڵی ١٩٨٧ چەندین شەڕ لەبەرەکانی باکورو باشور روویاندا کە بە پێی راپۆرتی خوراسانی بێت لەبەشی هەرە زۆریان ئەو چەکە بەکارهاتووە (Hunshamar,2014:83-86)، بەڵام ئەوەی جێی تێبینی وهەڵوەستە لەسەر کردنە ئەوەیە کە لە دوای 1986 ەوە راپۆرت وبەڵگەنامە نهێنییەکانی عێراق زۆر جەخت لەوە دەکەنەوە کە چەکی کیمیاوی لە لایەن ئێرانەوە بەکارهاتووە، بۆ نموونە لە نامەیەکی هەواڵگریدا کە بە خەتی دەست نوسراوە بۆ یاریدەدەر نێردراوە، بە ناونیشانی (چەکی کیمیاوی) کە باس لە بڕی چەکی بەکارهاتوو دەکات بەم جۆرە:

1- دوژمن لە سالی ٨٣ وە چەکی سی اس بەکارهێناوە لە کەرتی مەهران.

2- لە٨٦/٤/٢٠ هەمان چەکی لە بەسرە و شەتولعەرەب بەکارهێناوە.

3- کاتژمێر ١٢ی شەو لە ١٩٨٦/١٢/٢٦ هەمان چەکی لە شەتولعەرەب بەکارهێناوە.

4- کاتژمێر ٧,٢٠ خولەک لە ١٩٨٦/١٢/٢٨ هەمان شتی بەکارهێناوە.

5- کاتژمێر ١٩-٢٠ کاتژمیر لە ١٩٨٧/٤/١ بەکاریهێناوە کە خنکێنەر بووە زیاتریش بە ئەلفوسجین چووە.

6- کاتژمێر ٢٣,٣٠ لە ١٩٨٧/٤/١٢ خردەلی بەکارهێناوە. لە ٤/١٣ یش لە بەسرە.

هەروەها لە بەڵگەنامەیەکی بەڕێوەبەرایەتی هەواڵگری گشتی سەربازی عێراقیدا کە لە ١٩٨٧/٤/١٤ نوسراوەو زۆر نهێنی و تایبەتە، بۆ سەرکردایەتی گشتی هێزە سەربازیەکان ئاراستەکراوە بە ناونیشانی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن دوژمنەوە، باس لەوە دەکات کە لە کاتژمێر ١٩-٢٢و خولەکی ١٩٨٧/٤/١ دوژمن چەکی کیمیاوی لەچەند فرقەیەکی ناوچەی رۆژهەڵاتی بەسرە وەشاندووە کە راپۆرتی کیمیاوی دەڵێت:

1- ئەو چەکەی بەکارهاتووە ماددەی خنکێنەرەو زیاتر پێدەچێت (ئەلفوسجین) بێت کە تایبەتمەندیەکانی بریتین لەمانە:

1- ماددەیەکی ژەهراوی ناجێگیرە.

2- دەبێتە هۆی پیسبوونی هەوا بۆیە تەنها بەکارهێنانی ماسک بۆ کەمکردنی کاریگەری بەسە.

3- نیشانەکانی دوای ٤-٥ کاتژمێر دەردەکەون.

4- دروستکردنی ئاسانە.

کە بۆتە هۆکاری بەرکەوتنی ١٥٦ کەس کە ١٢یان کوژراون.

هەروەها باس لەوە دەکات کە لە ٢,٢٣ خولەکی ١٩٨٧/٤/١٢ دوژمن ٦ بۆمبی هاوێشتوە کە مەزەندە دەکرێت خەردەل بێت و کاتژمێر (١)ی ٤/١٣ سێ بۆمبی (سی اس) هاوێشتوە.

هاوکات دەڵێت لەدوای ٣٦ کاتژمێریش رادیۆی تاران ئەو هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە کە سوپای ئێرانی هێرشێکی سەرکەوتوانەی کردۆتە سەر سوپای عێراق بۆیە عێراق هەوڵیداوە هێرشی کیمیاوی بەکار بهێنێ لە پرۆسەی کەربەلا ٨، کە گازەکە ژینگەی ناوچەکەی پیس کردووەو کوژراوو برینداری زۆر لە خۆیان هەیە.ئەوەش دەڵێت:" بەپێی ئەو زانیاریانەی کە لە دوا راپۆرتمان هاتووە کە لە ١٩٨٦/١٢/٨ بەرزمان کردەوە هاتووە:

1- دوژمن چەکی کیمیاوی و کاریگەری نیە کە خۆی دروستی کردبێت.

2- دوژمن بۆمبی (سی اس) هەیە.

3- پێدەچێت بڕێکی کەم لە ماددەی خەردەل بەرهەم بێنێت.

4- دوژمن بە هەموو جۆرێک هەوڵ دەدات بگاتە قۆناغێکی پێشکەوتوو، لە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی.

5- باس لەوە دەکات ئەگەر مەترسی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن دوژمنەوە زیادی کرد، ئەوا ئەوانیش بەکاری بێنن و کەرستەی خۆ پارێزیش بەکار بهێنن.

6- هەروەها باس لەوە دەکات کە ئێران لە کۆریای باشوورەوە چەکی کیمیاوی دەست کەوتووە و چەند پسپۆرێکی ئەوێش هاتوون تاقیکردنەوەی لەسەر دەکەن کە بڕێکی زۆر کەمی خردل و تابونە (مديرية الاستخبارات العسكرية العامة/ العدد: م5/ص13/ 8343/ التاريخ: 14 نيسان 1987) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١).**

لە نوسراوێکی تردا کە بۆ بەرێوەبەری یەکەکان نێردراوە بەناونیشانی (المطالعة) جارێکی تر جۆرەکانی وەشاندنی چەکی کیمیاوی دووبارە کراوەتەوە (رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ المعاونية الخاصة (ايـران) **(بـۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢)** بە هەمان شێوە لە نوسراوێکی تری هەواڵگریدا باس لەوە دەکات کە:

1- کاتژمێر ٢٣ی رۆژی ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٨٧ گازی خەردەل بە مدفعی وەشاندووە.

2- کاتژمێر ١٤،٠٥ خولەکی ٨ی تەموز هەمان گازی وەشاندووە.

3- لە ١٣ی تشرینی یەکەمیش هەمان گازی وەشاندووە.

لە نوسراوێکی تریشدا کە بۆ سەرۆکایەتی کۆمار- سکرتێر نێردراوەو بە ناونیشانی(لێدانی کیمیاوی دژ) باس لە هەمان کات و شوێنەکانی پێشوو دەکات و دوو شوێنی تریش زیاد دەکات کە لە ٢٦ی حوزەیرانی ١٩٨٧ لە کەرتی (ماوەت) خەردەل بەکارهاتووە لە ١٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٧یش خردل هەر لە هەمان شوێن (رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ العدد: م٥/ ش19/ 6344/ التاريخ: 26/أذار/1988) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٣).**

لە دەستنوسێکی تردا کە لە ٨ی تەمموزی ١٩٨٧ هەر باس لەوە دەکات لە ماوەت لە ٣ تشرینی دووەمی ١٩٨٧ خەردەل بەکارهاتووە لە ١٩٨٨/٣/٢٣ لە کەرتێکی تر (سی اس) بەکارهاتووە، ١٩٨٨/٣/٢٤و ١٩٨٨/٣/٣٠و ٤/١٣و ٤/١٦و ٤/٢١، ٢٨/مایس، دواتر باسی ئەوە دەکات کە تا ئەو کاتیش توانای ئێران لەم رووەوە بە هێز نەبووە، بۆیە هەوڵ دەدات لە دەرەوە کەرەستەی بەرایی بەدەست بهێنێت(مديرية الإستخبارات العسكرية العامة / العدد:م٥ /ش19-ايران)**(بۆدەقی بەڵگە نامەکە،بڕوانە پاشکۆی ژمارە٤).**

لە نوسراوێکی تردا کە بۆ سەرکردایەتی گشتی ... نێردراوە بە ناونیشانی (خۆپاراستن لە چەکی کیمیاوی)ەوە باس لەوە دەکات کە ئێران (ئەلفوسجین- خردل- س اسی)یان بەکارهێناوە(رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ العدد: م٥/ ش13/ 21286 / التاريخ: 4/ت1/ 1987) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٥).**

لەلایەکی ترەوە لەو نامە نهێنیانەدا، ئاماژە بە هەوڵەکانی ئێران دراوە بە مەبەستی بەدەستهێنان و کڕینی ئەم جۆرە چەکە لە وڵاتانی ترو لە نامەیەکدا بەناونیشانی معلومات بۆ (ظابط اركان القسم الاول) نێردراوە باس لەوە دەکات کە ئەوان زانیاریان هەیە ئێران وبەریتانیا رێککەوتوون لەسەر ئەوەی بەریتانیا چەکی کیمیاوی بە ئێران بفرۆشێت، هەروەها ئەمەش لە رێگای سەرچاوەکانی خۆیانەوە پشت ڕاست کراوە، هاوکات دەڵێت:" کە کارگەیەکی زەهری مێروکوژ کراوە بە شوێنی بەرهەمهێنانی چەکی کیمیاوی (رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ معاونية الخاصة/ ايران) هەرلەم ڕووەوە کونسوڵگەریان لە دوبەی لە نوسراوێکیدا حکومەتەکەی ئاگادار دەکاتەوە لەوەی ئێران لە ئایاری ١٩٨٨ەوە چەند بڕێک گازی کڕیوەو هەروەها باس لەوە دەکات کە لە باشووری رۆژئاوای تاران کارگەیەک هەیە کراوە بە شوێنی بەرهەمهێنانی گازی کیمیاوی (القنصلية الجمهورية العراقية العامة-دبي/ الرقم: 79/ التاريخ: 1988/5/28) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٦).**

ئەمە جگە لەوەی کە لە چەند نوسراوێکی تردا باسی توانایی ئێران دەکرێت لە بارەی چەکی کیمیاوییەوە، لەوانە باس لەوە دەکات کە زانیاریان هەیە لەسەر کارگەی سەردەشت و ئیسفهان بۆ ماددەی کیمیاوی، کە لەوەی ئیسفهان پسپۆڕی ئەڵمانیای رۆژئاواو سویسرا هاوکاریان بوون بۆ ئەوەی لە کارگەی زەهری مێروکوژەوە بیکەنە چەکی کیمیاوی (مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/العدد:م٥/الشعبه التاسعه عشر/ايران).

لە نوسراوێکی تریشدا کە هەواڵگری ئاراستەی سەرکردایەتی گشتی هێزە چەکدارەکانی کردووە، بە ناونیشانی توانای کیمیاوی دوژمنەوە تیایدا دەڵێت:" دوژمنی ئێرانی هەر لە ١٩٨٣ەوە تا ئێستا چەکی کیمیاوی بەمجۆرە بەکارهێناوە:

١-سی اس بە موشەکی قازیفەو سوود وەرگرتن لە ئاراستەی با. ٢- الفوسجين بە هاوەن. ٣-خردل بە هاوەن و بۆمبی کەسی. ٤-فسفۆر بە موشەکی فرۆکە. ٥-دەڵێت زانیاریمان پێ گەیشتووە کە ئێران گازی (زاريت و خردل و تابونی) لە ئەڵمانیای رۆژئاواو کۆریای باکوور، ئیسرائیل، سوریاش بۆ هاتووە. ٦-برەکەی دوژمن زۆر نیە. ٧-پێشنار دەکەین کە کەرەستەی خۆپارێزی زیاد بکرێت (رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة /العدد: م٥/ ش19/ التاريخ: ١٩٨٦).

هەروەها لە نوسراوێکی تردا کە لە بەرێوەبەرایەتی چەکی کیمیاوییەوە بۆ دائرەی التدريب (فەرمانگەی راهێنان) چووە بە ناونیشانی (چەکی کیمیاوی دژ) باس لە دۆزینەوەی ١٤١ گولە هاوەنی کیمیاوی دەکات لە یەکێک لە بەرەکانی جەنگدا لە ١٩٨٨/٦/٢٠ (وزارة الدفاع - دائرة التدريب- مديرية العتاد الكيمياوي /الرقم:ش1/أس445146/ التاريخ:6 تموز/ 1988) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٧).**

فەرمانگەی ئەرکانیش لە حوزەیرانی ١٩٨٨ لە نووسراوێکدا کە بۆ سەرۆکایەتی ئەرکانی ناردووە بە ناونیشانی چەکی کیمیاویەوە باس لەوە دەکات کە لە یەکێک لە بەرەکان ١٤٢ تۆپی هاوەن دۆزراوەتەوە کە کیمیاوی خردلەو پێی وایە:" ئەمە دەری دەخات کە توانای کیمیاویان بەرزبووەو زیاتریش بەکاری دێنن و کە لە ناوخۆ دروست کراوەو هاوردە نین (وزارة الدفاع -رئاسة ارکان الجیش/ دائرة التدریب /الرقم:ش٤٦٩/1/ التاریخ ٢٠/ حزیران/ ١٩٨٨)**(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٨).**

لە نوسراوێکی تریشدا، کە پێدەچێت پێشتر صنف الکیمیاوی ناردبێتی بۆ دائرەی التدریب(فەرمانگەی راهێنان) باس لەوە دەکات کە ١٤٢ پارچە تۆپی کیمیاوی کە دروستکراوی خۆیانە دەکرێت بخرێتە بەر دەست نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ سەلماندنی ئەوەی کە ئێران چەکی کیمیاوی بەکاردێنێت (وزارة الدفاع- دائرة التدریب- مدیریة الصنف الکیمیاوی /الرقم:388/ش1/ أس/147/ التاریخ: 1988/6/18) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٩).**

لێرەدا هەموو ئەمانە ئەوە دەردەخەن کە لە ساڵی 1986ەوە بەکارهێنانی ئەم چەکە لە لایەن ئێرانەوە زیادی کردووە، بەم جۆرە دەردەکەوێت، کە چەکی کیمیاوی وەک بەشێک لە پیلانی شەڕ لەم جەنگەدا بەکارهاتووەو بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی هەر لەسەرەتای شەڕەوە پیلانێکی رێکخراو بەردەوامی ئەم ململانێیە بووە، کە سەرەتا لەلایەن عێراقەوە بەشێوەیەکی سەرەتایی بەکارهاتووە و دواتریش ئێران وەك پەرچەکرداری بەکارهێنانی لە لایەن عێراقەوە بەکاری هێناوە.

تەوەری سێیەم: هەڵوێستی نەتەوەیەکگرتووەکان بەرامبەر ئەم پرسە:-

لە تشرینی دووەمی ١٩٨٣ەوە، ئێران هەوڵیدا بەکارهێنانی چەکی کیمیاویە بگەیەنێتە ئەوروپا ، ئەوەبوو لە ئاداری ١٩٨٤دا چەند بەرکەوتەیەکی ناردە ئەوروپا و لە نەخۆشخانەکانی ئەوێدا چارەسەر کران، ئەمەش دەنگدانەوەی لە رۆژنامەکاندا هەبوو، بەڵام لەوکاتەدا فەرنساو بەریتانیاو ئەمریکا بێ دەنگ بوون، لە بەهاری ١٩٨٤ دا دەرکەوت زلهێزەکانی ئەوروپای رۆژئاوا بەوجۆرە بایەخیان بە بابەتەکە نەداوە، بەڵام لە ئەمریکا کۆنگریس زۆر بایەخی پێداوەو داوایان کردبوو پەلە بکرێت لە رێگریکردن لەو کارە لەلایەن عێراقەوە، پێیان وابوو عێراق بخرێتە لیستی تیرۆرەوە، بەڵام ئەمانە نەکرا بەڵکو تەنها ئیدانەی ئەوکارە کرا، دواتریش بەریتانیا هەڵوێستی پێشووی گۆڕی و ئیدانەی بەکارهێنانی ئەم چەکەی کرد لەلایەن هەردوولاوە (Ali,2001:48-49)، هەر لەم بارەشەوە ئەو زانیاریانەی کە لە لەلایەن (PM-JONATHAN T.HOWE)(جوناثان ت.هاو)ەوە بەناونیشانی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە، بۆ سکرتێری گشتی ویلاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا رۆیشتوە تیایدا ئاگاداری دەکاتەوە لەوەی زانیاریەکان وا دەردەخەن عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێنا بێت و دەزانن سودی لە رۆژئاوا وەرگرتووە، داوا دەکات کە ئەمە ببێتە بابەتی کۆبوونەوەی داهاتوویان و بیگەیەننە کۆشکی سپی و بە زووترین کات عێراق ئاگاداربکرێتەوە لە بەکارنەهێنانی ئەو چەکە (US Department of State Washington D.C.20520 November 1,1983.) **(بۆ دەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٠).**

لە لایەکی تریشەوە دوای ئەوەی ئێران بەشێک لەبەرکەوتووەکانی چەکی کیمیاوی ناردە وڵاتانی رۆژئاوا بۆ چارەسەر، ئیدی بابەتەکە ئەوەندەی تر تەقیەوە و بوو بە پرسێکی گەورە، لەوکاتەشدا رۆژنامە ئەمریکیەکان فشارێکی زۆریان خستە سەر حکومەتی ئەمریکا بۆ بە دواداچوون لەبارەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاویەوە، تا ئەم بابەتە بوو بە پرسێکی هەستیار لای ئەمریکیەکان بەتایبەتی لەو کاتەدا کە هەوڵی نزیک بوونەوەیان دەدا لەگەڵ عێراقدا(5)، وەک لە راپۆرتە نهێنیەکاندا دەردەکەوێت (Action Memorandum,Nov 21,1983,secret sensitive) **(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١١)**، ئەمریکا وەک زلهێزێک کە بانگەشەی بەرگریکردنی لە مافی مرۆڤ دەکرد نەی دەتوانی خۆی لە ئاستی ئەو پرسە بێ دەنگ بکات، کە ئەوان بەپێی بەڵگەنامە نهێنییەکان ئاگاداربوون لەوەی عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێناوە، بەڵام هەروەکو لە پێشوتر ئاماژەمان پێدا سەرەتای دەست پێکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئەمریکا دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ١٩٨٣، بۆیە ئەمریکا هەوڵیدەدا پەرە بە پەیوەندیەکانی بدات لە گەڵ عێراق، بەڵام دواتر لە ٥ی مارتی ١٩٨٤دا تێبینی یەکەمی لەسەر ئەو پرسە راگەیاندو ئیدانەی بەکارهێنانی ئەم چەکەی کردو داوای لە هەردوولا کرد رێزی یاسا نێودەوڵەتیەکان بگرن (Hunshamar ,2014:33-34)، هەر لەم بارەوە ئەمریکا بەیانێکی راگەیاند کە تیایدا بە روونی دەڵێت:" بەپێی ئەو بەڵگانەی لەبەردەستدان دەردەکەوێت گازاندەکانی ئێران لەبەرامبەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە راستە، ئەمریکاش بە توندی لەگەڵ قەدەغەکردنی ئەو چەکە دایە لەهەر شوێنێک بەکاربێت و هیچ پاساوێک بۆ بەکارهێنانی نییە لەلایەن هەر وڵاتێکەوە بێت، ئەمریکا چەند ساڵێکە لەگەڵ چەند دەوڵەتێکدا کار لەسەر ئەوە دەکات

[5] پەیوەندی نێوان ئەمریکا وعێراق لە کاتی جەنگی تەموزی ١٩٦٧ پچڕانی بەخۆیەوە بینی بوو، لە کۆتایی حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکان پەیوەندیەکانیان هێوربونەوەی بە خۆوە بینی، بەتایبەتی ئەوکاتەی سەرۆکی ئەمریکا رۆناڵد ریگان هەڵسا بە ناردنی دوناڵد رامسفێڵد بۆ عێراق، لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٨٣، دووبارە پەیوەندیەکان پەرە دەسێنێت و وەزیری دەرەوەی عێراق تارق عزیز سەردانی ئەمریکا دەکات و پەیوەندییە دیبلۆماسیەکان بەشێوەیەکی فەرمی دەستی پێکردەوە لە ١٩٨٤/١١/٢٦ (نعنع، 2002: 46-48).

پەیماننامەیەک بێتە ئاراوە بۆ قەدەغەکردنی ئەو چەکەو بە هێزکردنەوەی ئەو ڕێککەوتننامە نیودەوڵەتیانە کە ئەم چەکە قەدەغە دەکەن، بۆیە داوا لە هەردوولای شەڕکەر دەکات کە ئەم چەکە بەکارنەهێنن، بەتایبەتی لەوناوچانەی خەڵکی مەدەنی تێدایە، داوا دەکات پابەندی ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتیەکان بن تایبەت لە بواری خەڵکی مەدەنی و بەکارهێنانی چەکی کیمیاویدا، دەشڵێت:" لەکاتێکدا کە ئیدانەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە دەکەن، هاوکات داواش لە ئێران دەکەین کە لەگەڵ ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا بەرەو وەستاندنی ئەم خوێنڕێژیە هەنگاو بنێت و دەستبەرداری ئەو هەڵوێستە کەلە ڕەقانەیەی بێت، هەنگاویش دەنێین بۆ ئەوەی وا لە ئەمریکا بکەین هەناردەکردنی ئەو ماددانە رابگرێت بۆ عێراق کە چەکی کیمیاوی لێ بەرهەم دێت و داواش لە وڵاتانی تر بکات هەمان کاربکەن".

لە وەڵامی پرسیارێکدا کە ئاراستەی سکرتێری ویلاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لێیکراوەو دەڵێت:" چ بەڵگەیەک هەیە کە عێراق چەکی کیمیاوی بەکارهێناوەو دەڵێت" زانیاری خۆمانە کە ناکرێت باسی بکەم، هەروەها جگە لە گازاندەکانی ئێران چەندین میدیای جیهانی باسی ئەمەیان کردووەو لە بەیانە گشتیەکانی عێراقیشدا لەم دووساڵەدا بەروونی دەردەکەوێت کە نیازی بەکارهێنانی ئەم چەکەیان هەبوو بەرامبەر هێرشەکانی ئێران.

لەوەڵامی ئەو پرسیارەشدا کە بۆچی لە ئێستادا ئەم بەیانە رادەگەیەنن؟ دەڵێت:" لەبەرئەوەی ئاستی کیشەکە زۆر بەرزبۆتەوەو راپۆرتەکانی ئێران زیاتر جەخت دەکەنەوەو دەمانەوێت فشارێکی دیبلۆماسی لەسەر عێراق بکەین.

بۆ ئەو پرسیارەش کە ئایا لەگەڵ حکومەتی عێراقدا ئەم بابەتەیان باس کردووەو لەچ کاتێکدا دەڵێت:" دەتوانم بەدڵنیایی بڵێم سەرەتای ساڵی رابردوو ئەم بابەتەمان چەند جارێک لەگەڵ عێراقدا باس کردووە و من ناچمە ناو ووردەکارییەکانی ئەو گفتوگۆ دیبلۆماسیەوە و باسی هەڵوێستی عێراقیش ناکەم، هاوکات سەبارەت بەو پرسیارەی کە ئایا ئەوان لەبارەی ئەم پرسەوە هیچیان لە ڕێگای نەتەوە یەکگرتووەکانەوە کردوە؟، دەڵێت ئێمە تێبینی خۆمان دەربارەی گازاندەکانی ئێران داوە لەم راپۆرتەی دوایمان بۆ سکرتاریەتی گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان کە هەڵویستیان لەسەر بەکارهێنانی ئەم چەکە داوە و هەروەها داوامان لە ئێران کردووە کاربکات بۆ وەستاندنی جەنگ (NEA-ARN:PJRicciardone 3-4-841450k,x0695)**(بۆدەقی بەڵگە نامەکە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە١٢).**

لە راستیدا لە ساڵی ١٩٨٣وە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بووە پرسێک لە نەتەوە یەکگرتووەکانیش، پروپاگەندەکانی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی کرا بە راپۆرت و درایە سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، ئەوە بوو لە 18 ی ئابی 1983 سەید (ڕەزای خوراسان)ی نوێنەری ئێران لە نەتەوەیەکگرتووەکان سکاڵانامەیەکی ئاراستەی سکرتێری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان کرد، لە سەر ئەوەی عێراق گازی بەکارهێناوە، دواتر راپۆرتێکی ئاراستەی نەتەوە یەکگرتووەکان کرد لەسەر زانیاریەکانی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، پاشان لە 3ی تشرینی دووەمی هەمان ساڵدا داوای لە سکرتێر کرد، کە نێردەیەک بنێرن بۆ تاقیکردنەوەی ئەو ماددەو چەکە سەربازیانەی بەکارهاتوون(Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:1)، لە دوای ماوەیەک راپۆرتێکی تری ئاراستەی نەتەوە یەکگرتووەکان کرد، کە تیایدا باسی لە پەرە سەندنی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی کردووە، دواتریش باس لەبەکارهێنانی دەکات لە ناوچەی(پیرانشار) کە لە ٢٥ی ئۆکتۆبەر هێرشی کراوەتە سەر، هەروەها لە راپۆرتێکدا باس لە کاریگەرییەکانی ئەو چەکانە لەسەر تەنگە نەفەسی و کۆکەی تەڕو سوتانەوەو ئاوهاتن لە چاوو لووت و رشانەوە دەکات و دەڵێت: لە چەندین شوێنی تریش بەکارهاتووە، هەروەها باسی هێرشی سەر گوندی بادیمجان دەکات لە ٢١ی ئۆکتۆبەر، بەڵام حکومەتی عێراقی هەموو ئەمانەی ڕەت دەکردەوەو دەیگووت ئەمە تۆمەتی ئێرانە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی نەتەوەیەکگرتووەکان بەلای خۆیدا (Hunshamar, 2014:29-30)، لەلایەکی ترەوە لە 24ی تشرینی دووەمی ١٩٨٣دا لە تاران کونفرانسێکی پزیشکی نێودەوڵەتی بۆ ئەم مەبەستە ئەنجامدرا، کە لە 700 نوێنەری 65 وڵات پێکهاتبوو، ئەوروپیشی تێدابوو، کە داوا لە نەتەوەیەکگرتووەکان و خاچی سور دەکەن نوێنەریان بۆ بەدوا داچون لە پرسی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژ بە ئێران بنێرنە ناوچەکە (Secretary-General's Investigation Mechanism,2013:2)، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانە لە سەرەتادا نەتەوەیەکگرتووەکان هەڵوێستێکی روونی نەبوو، بەخێرایی بەپیر ئەو سکاڵا و داواکاریانەی ئێرانەوە نەچوو، هیچ وەڵامێکی داواکارییەکانی ئێرانی لە پێکهێنانی لیژنەی بەدواداچوون نەدەدایەوە، بەڵکو داوای دەکرد ڕێکەوتن لەنێوان هەردوولا بکرێت و لیژنەی گفتوگۆ دابنرێت بۆ چارەسەری کیشەکان لەناو خۆیاندا (Hunshamar,2014:26). کە هەندێك لە سەرچاوەکان هۆکاری ئەم کەمتەرخەمییەی دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی ئێران لە ١٩٨٠وە پەیوەندی لەگەڵ ئەنجومەنی ئاسایشدا بڕی بوو، لەوکاتەدا هەڵویستی زلهێزەکان بەلای عێراق دابوو نەک ئیران، کە ئەمە لە راپۆرتێکی نهێنی ئەمریکیەکاندا دەردەکەوێت، دەیانەوێت تاوتوێی هەڵوێستیان لەبەرانبەر جەنگەکەدا بگۆڕن کە زیاتر بەلای عیراقدا دەشکێتەوە نەک ئێران(Action Momerandum,Nov21,1983,secret sensitive)، هەروەها پەیوەندی بە هەبوونی پەیوەندی باشی نێوان عێراق و

نەتەوەیەکگرتووەکان هەبوو بڕوانە(Hunshamar,2014:35-38) چونکە پەیوەندی ئەم دوو وڵاتە شەڕکەرە بە نەتەوەیەکگرتووەکانەوە لەسەر بنەمای پەیوەندیان بە ئەندامە هەمیشەییەکانەوە بوو، بەتایبەت دوو زلهێزە سەرەکیەکەی جەنگی سارد (ئەمریکاو یەکێتی سۆڤیەت) کە ئەمانە ئەنجومەنی ئاسایشیان دابەش کردبوو، فرنساو بەریتانیا هاوپەیمانی ئەمریکا بوون، دەوڵەتی چین یش هەرچەندە کۆمۆنیست بوو، بەڵام لەدوای ١٩٦٠ەوە سەربەخۆ بوو کیشەی ئایدیۆلۆژیی لەگەڵ سۆڤیەتدا هەبوو هاوپەیمانی هیچ لایەك نەبوو بە پێی بەرژەوەندی خۆی کاری دەکرد. وەك ئاشکرایە لە سەرەتادا ئەمریکاو سۆڤیەت بێ لایەنیان لە جەنگی عێراق –ئێران ڕاگەیاند، بەڵام لە ١٩٨٣ ەوە وورده وورده پێچەوانەی سیاسەتی فەرمیان کاریان دەکرد، لە ڕاستیدا پەیوەندی دیبلۆماسی نێوان ئێران و ئەمریکا گۆرانی بەسەر داهات بە تایبەتی لەدوای هاتنی خومەینیەوە تێکچوو، چونکە لە دوای هاتنی خومەینی بۆ سەردەسەڵات باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێران دەستگیرکراو خومەینیش هەوڵی باشترکردنی پەیوەندییەکانی نەدا، بەڵکو ڕاگەیاند ئەمریکا وەک دوژمن وایە و قسەی نەشیاوی بەرانبەر ئەمریکا بەکارهێنا، دواتر ئەمریکاش ئابلۆقەی ئابووری و دیبلۆماسی و سیاسی خستە سەر ئێران، لەگەڵ سۆڤیەتیش ئێران پەیوەندی باش نەبوو بە تایبەت پێش هاتنی خومەینی، بەڵام لەدوای نەمانی حکومەتی شا، سۆڤیەت ئەمەی بەهەل دەزانی بۆ نزیک بوونەوە لە ئێران، هەرچەندە خومەینی سۆڤیەتیشی وەک دوژمن ڕاگەیاندبوو، هەروەها بە گومانەوە لە پەیوەندی نێوان عێراق و سۆڤیەتی دەڕوانی، بەڵام سۆڤیەت دەنگی بە ئابلۆقەی سەر ئێران نەدا لە ١٩٨٠، هەروەها لەگەڵ دەسپێکی جەنگدا سۆڤیەت پەیوەندی و چەک فرۆشتنی لەگەڵ عێراقدا کەمکردەوە، سەبارەت بە عێراقیش ئەوا لەو ماوەیەدا پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکادا بەرەو باشتر دەچوو بە تایبەت دوای هاتنە سەر حوکمی ڕۆناڵد ریگان لە ١٩٨٢، سەرەڕای ئەمەش عێراق پەیوەندی لەگەڵ سۆڤیەت خراپ نەبوو یەکێک لەو دەوڵەتانە بوو کە مەیلی بەلای هەردوولادا هەبوو (Hunshamar ,2014:35-40)، کە هەمو ئەمانە وایانکرد نەتەوەیەکگرتووەکان لە بەپیرهاتنەوەی سکاڵاکانی ئێران گەرمو گوڕ نەبێت ، هەر بۆیە خوراسانی لە 15 ی کانونی یەکەمی 1983دا لە نامەیەکدا گلەیی لە سکرتێری نەتەوەیەکگرتووەکان دەکات و دەڵێت: کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی بە پیر داواکانی ئێرانەوە نەهاتن کە ڕەنگە بە تێپەڕبوونی کات شوێنەوارەکانی بەکارهێنانی ئەو چەکە نەمینێت، ئەمەش پەیوەندی بە بەرژەوەندی زلهێزەکانەوە هەبوو (Secretary-General's Investigation Mechanism,2013:2)و تاران ڕەخنەی لەم هەڵوێستەی نەتەوەیەکگرتووەکان دەگرت و بە لایەنگری عێراقی لەقەڵەمدەدا.

هەرچەند نەتەوە یەکگرتووەکان لە 1980 و 1982 لە دوو بڕیاردا جەخت لەسەر کاراکردنی پرۆتۆکۆلی جنێڤی 1925 دەکات بۆ بەرگرتن لە بەکارهێنانی ئەم چەکە (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:1) کەچی لە وەڵام دانەوی ئێراندا زۆر گەرم وگوڕ نەبوو، یەکەم ڕاپۆرتی فەرمی لە ناوەڕاستی دیسەمبەری ١٩٨٣ بوو کە نەتەوەیەکگرتووەکان بڕیاری ٥٤٠ی دەرکرد و تیایدا دەڵێت:" ئەمە سەرپێچی یاسا مرۆییەکانە و جەختی لەسەر مافی بەکارهێنانی ئاوە نێودەوڵەتیەکان کردوەو داوای لە ئەنجومەنی گشتی کرد کە لەسەر هەوڵە ئاشتییەکان بەردەوام بێت، لە بڕگەی کۆتایی ڕاپۆرتەکەشدا باس لەوە دەکات کە ئێران هاوکاری تیمەکان بووە، بەڵام عێراق هاوکار نەبوو بۆیە ئەمە کارەکەی قورس کردووە.

خوراسانی نوێنەری ئێران لە نەتەوەیەکگرتووەکان لە مانگی یەکەمی ١٩٨٤ دا بەردەوام بوو لە هاندانی سکرتاریەتی گشتی بۆناردنی تیردە بۆ بەدواداچوون لە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، لەم ڕووەشەوە لە 4ی کانونی دووەمدا چەند پارچەیەك لەو چەکە دەبات بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان، پێش ئەوی بیداتە ئەوان لە کۆنگرەیکی ڕۆژنامەوانی دەیانخاتە ڕوو، هاوکات لە 30 کانونی دووەمدا (ناسروڵا کازمی کامیاب) لە جنیف نامەیەك ئاراستەی سەرۆکی کۆنگرەی چەك داماڵین دەکات و تیایدا وردەکاری بە کارهێنانی ئەم جۆرە چەکە لە لایەن عێراقەوە دەخاتە ڕوو، لە 28 ی شوباتیشدا ئێران داوا لە نوێنەرانی خاچی سوردەکات کە بۆ ئەم مەبەستە بێنە ئێران و بەدواداچوون بکەن، لە 2ی ئاداردا جارێکی تر خوراسانی نەتەوەیەکگرتووەکان لە بە کارهێنانی ئەم چەکە و بۆردومانکردنی خەڵکی مەدەنی ئاگادار دەکاتەوە، دواتر لە چواری ئاداردا وەزیری دەرەوەی ئێران عەلی ئەکبەر ویلایەتی دەڵێت پێویستە نەتەوە یەکگرتووەکان لەم بابەتە بپێچێتەوە بە پێی بڕیارەکانی خۆی لە 1980 و 1982 بۆ جێبەجێکردنی پرۆتۆکۆلی جنێف هەرلە هەمان مانگدا خوراسانی لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا دەڵێت:" بەڵگەی حاشا هەڵنەگر لە بارەی بەکارهێنانی ئەم چەکە لە لایەن عێراقەوە لەبەردەستدایەو نزیکەی 1000 بەرکەوتومان هەیە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو هەوڵانەی ئێراندا عیراق بەردەوام بوو لە نکوڵی کردن و دژایەتی کردنی ناردنی تیردە بۆ ئەم مەبەستە. هەر لە ساڵی 1984ەوە ئەم بابەتە گەیشتە ناوەندە جیهانیەکان و بەتایبەتی ڕۆژنامەوانیی و بەدوا داچوونیان بۆ پرسی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، لە مانگی ئاداردا بوو کە تیردەیەکی پزیشکی خاچی سور گەیشتنە ئەو باوەڕەی ئەو چەکە بەکارهاتووە (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:2-3)، ئەمانەش هەمووی فشاری لەسەر سکرتاریەت دروستکرد بۆ وەڵامدانەوەی سەرپێچی کردنی یاسا نێودەوڵەتیەکان. ماوەیەک دواتر نەتەوەیەکگرتووەکان پلانی هەبوو کە تیردەیەک بنێرێت بۆ بەدواداچوون، بەڵام عێراق ڕەتی کردەوە بەو بیانووەی کە هەوڵی ئاشتی بدات باشترە لە ناردنی

نێردە بۆ ئەو بابەتە (Hunshamar, 2014: 29-34). هەروەها لەوکاتەدا بێ دە سەڵاتی نەتەوەیەکگرتووەکان و جدی نە بـونی لـە سە ر کارە کەو پشتیوانی نە کردنی زلهێزە کان بە ڕوونی دیاربوو.

لە 7 ی ئاداری 1984 دا سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان(خافییر پێرێز) ئیدانەی بە کارهێنانی ئەم چەکەی کرد لەلایەن هەر لایەکـەوە بێـت و لـە هـەر شـوێنێك بێـت، بـەڵام هـیچ باسـی عێـراق ناکـات ئـەم کـارەی کردبێـت لـە 8ی مانگیشـدا قسـەکەری نەتەوەیەکگرتووەکان (فرانسوا جۆلیانی) دەڵێت: ئەمینداری گشتی بڕیاریداوە شارەزا بنێرێت بۆ ئێران بە مەبەسـتی دڵنیـا بـوون لـەو پروپاگەندانـەی پەیوەسـتن بـە بـەکارهێنانی چـەکی کیمیاوییـەوە (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:3).ئـەم هەڵوێستە نەرێنییەی نەتەوەیەکگرتووەکان لێکەوتەی زۆر خراپی بـوو لەبەرئەوەی ئەو هەڵوێسـتە لاوازەی صـدامی زیـاتر هانـدا بـۆ بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، چونکە هیچ کاریگەریەکی لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی نەبوو. ئەمە جگە لەوەی ئەم هەڵوێستە وەک کەم تەرخەمی نەتەوەیەکگرتووەکان لەمەڕ ئەم پرسە تەماشاکرا، بۆیە وڵاتانی تریشی هاندا بۆ بەکارهێنانی ئەمجۆرە چەکە جگە لەوەی بوو بەهۆکاری درێژەدانی ئێران بە بایکۆتکردنی نەتەوەیەکگرتووەکان.هەروەها دواتر عێراقیش هەڵوێستي هەبوو لە بەرانبەر بەکارهێنانی ئەم چەکەوە لەلایەن ئێرانەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی خۆی لە سەرەتادا ئەم چەکەی بەکارهێناوە هەروەکو لە پێشوتر باس کرا.

لە ڕاستیدا هەڵوێستی نەتەوەیەکگرتووەکان لە دوای ڕاگەیاندنەکەی ئەمریکاوە، کە پێشـتر ئامـاژەی پێکـرا گـۆڕانی بەسـەرداهات، چونکە هەڵوێستەکانی ئەمریکا بوونە فشارێک بۆسەر نەتەوەیەکگرتووەکان وەک ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی ئاشتی، بۆیە بە ئێرانی گووت: کە نێردە دەنێرن بۆ ئێران بۆ بەدواداچوون بۆ ئەوەی بزانن چەکی کیمیاوی بەکارهاتووە یان نا و سـکرتاریەتی گشـتی لە ١٣ی مارت بۆ ١٩ی مارتی ١٩٨٤ نێردەیەکی نارد کە لەنامەکەدا تەنها باسی ئیران بوو نەک عێراق، مەبەستی سەرەکی نێردەکەش ئەوەبوو بزانن ئایا چەکی کیمیاوی بەکارهاتووە لە ئێران یـان نـا، ئەگەر بەکارهـاتووە، چ جۆرێـک بـووە. ئەوە بـوو نێـردەیەک لە چـوار پسـپۆڕ دامەزراو چوو بۆ ئێران بۆ بەدوا داچوونی شیکردنەوەکان و سەرەنجام گەیشتنە ئەو ئەنجامەی بەکارهاتووە زیـاتریش گـازی تـابۆن و خەردەل و لە شێوەی بۆمبی هەوایی بە کارهاتووە (Hunshamar,2014:34) دواتریش لە 26 ی مانگدا نەتەوە یەکگرتووەکان بـەیانێك ڕادەگەیەنێت و ئەمینداری گشتی دەڵێت بە داخەوە ئەم چەکە بە کارهاتووە، کە ئەمە نوێنەری عێراق نیگەران دەکات و دەڵێت ئەمـە لایەنگرییە بۆ ئێران وعێراق ئەو چەکەی بە کارنەهێناوە، دواتر لە 30 ئاداردا ئەنجومەنی ئاسایش بـەیانێکی سـەرکردایەتی ڕادەگەیـەنێ وتیایدا بە توندی ئیدانەی بە کارهێنانی ئەو چەکە دەکات بێ ئـەوەی نـاوی هـیچ لایـك بهێنێـت وداوا لـە هـەردوولا دەکـات پابەنـدی پرۆتۆکۆلی جنێف بن (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:4-5)، کە ئەم ناو نەهێنانەی هیچ لایەك جارێکی تر ئێران نیگەران دەکات ورەخنە دەگرێت و هەڵوێست وەردەگرێت.

لە بەهاری ١٩٨٥دا جارێکی تر هەوڵەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ هێورکردنەوەی جەنگ دەسـتی پێکـردەوە ئەوەبـوو پرۆژەیەکـی حەوت خاڵی دەرکرد کە خاڵێکیان دەربارەی چەکی کیمیاوی بوو، سکرتاریەتی گشتی سەردانی بەغداو تارانی کردوو چاوی بە صدام و خومەینی و بەرپرسە باڵاکان کەوت، بەڵام هیچ ئەنجامێکی نەبوو(Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:4-5).

جەنگ هەر بەردەوام بوو، دواتریش سکرتێری گشـتی وەزیـرانی دەرەوەی هەردوولا لە نیـۆرک دەبینێـت، بەگشـتی سـکرتاریەت پرۆپۆزەڵێکی پێشکەش بە هەردوولا کرد کە تیایدا داوای دەکرد تاوتوێی پرسی ئاشتی بـکەن، هێـرش نەکەنە سـەر سـڤیل و کەسی بێ لایەن و چەکی کیمیاوی بەکارنەهێنن، چونکە بەپێی ئەو بەرکەوتانەی لە لەندەن و ڤیەننا چارەسەر دەکرێت ئێستاش چـەکی کیمیـاوی بەکاردێت و ڕێز لە یاسا نێودەوڵەتیەکان بگرن بەپێی پرۆتۆکۆلی جنێف ١٩٢٥، هەروەها دووبارە ئیدانەی بەکارهێنانی چەکـی کیمیـاوی کرد لەهەر کوێ و لەچ کاتێک بێت، ئەمجارەش بێ ئەوەی ناوی عیـراق بێـت، بـۆیە ئێـران نەتەوەیەکگرتووەکـانی بەلایەنگـری عێـراق تۆمەتباردەکرد (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:5). لە راستیدا لەوکاتەدا ئەمریکا پاڵەپشتی عێراقـی دەکـرد هەروەکو لە پێشوتر ئاماژەمان پێدا ئەمریکا دەیویست پەرە بە پەیوەندییەکانی بداتەوە لە رووی سیاسی و دیبلۆماسییەوە.

لەمـانگی 3 و ٤ی ١٩٨٥ دا بـەپێی بەڵگـەکان عێـراق چەنـد جـارێکی تـر ئـەم چەکـە بـە کاردێنێـت دوای ئەوەی نێـردەکەی نەتەوەیەکگرتووەکان لە تاران دەریخست چەکی کیمیاوی بەکارهاتووە لە ١-٥ی نیسان نیردەیەکیان نادرە نەخۆشخانەکانی ئەوروپـا بـۆ بەدواداچـوون کە دوای پشـکنین دەرکەوت گـاز بەکارهـاتووە (Hunshamar,2014: 49) هەربۆیـە نوێنـەری نەتەوەیـەکگرتووەکان لـە وڵاتی پیرۆ بەیانێك دەخوێنێتەوە ونیگەرانی وشەرمەندیی دەردەبڕێت لە بەرامبەر بە کارهێنانی چـەکی کیمیـاوی لـە جـەنگی ئێـران – عێراقدا ، بەڵام ئەمجارەش بێ ئەوەی بە روونی ناوی عێراق بێنێت، هەربۆیە لە 26ی نیساندا هاشمی رەفسەنجانی رەخنە لە نەتـەوە یەکگرتووەکان دەگرێت و دەڵێت: هەڵوێستیان ترسنۆکانەیە، چونکە لەوکاتەدا نەتەوە یـەکگرتووەکان لە زۆربەی بڕیارەکـان پاڵەپشـتی عێراقی دەکرد. (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:6).

نەتەوەیەكگرتووەكان بەردەوام بوو لەگرنگی دان بە بابەتەكە، بەڵام وەک لە نامەكانی خوراسانی دەردەكەوێت هیچ سودێكی نەبووە، ئەو ئیدانەكردنانە بە شێوەیەكی گشتی و نێردانەی نەتەوەیەكگرتووەكان وای لە عێراق نەكردووە دەست لە بەكارهێنانی ئەم چەكە هەڵگرێت بەڵكو بەپێی نامەكانی خوراسانی لە ٨و٩ی نیسانی ١٩٨٤ گازی خەردەلی بەكارهێناوە كە ٢٠٠ بریندارو ١٥ كوژراوی لێ كەوتۆتەوە ، بۆیە لە ٢٥ی نیسانی ١٩٨٥ كۆبونەوەیەكی نهێنی لە نیۆرک لەلایەن نەتەوەیەكگرتووەكانەوە ئەنجامدراو تیایدا باسی بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی لەلایەن عێراقەوە كرا داواكرا هەردوولا پابەندبن بە پرۆتۆكۆلی جنێڤەوە، هاوكات ئەم بابەتە گەورەتربوو و ١٠ ئەندامی كۆمەڵی ئەوروپی ، لە ٦ی ئایاردا نامەیەكیان ئاراستەی نەتەوەیەكگرتووەكان كردو ئیدانەی بەكارهێنانی ئەم چەكەیان كرد، سەرەڕای ئەمانەش بەكارهێنانی هەر نەوەستا بەڵكو بەپێی نامەكانی خوراسانی بۆ نەتەوەیەكگرتووەكان جارێكی تر لەبەرەكانی باكورو باشور گاز بەكارهاتووە (Hunshamar,2014: 50)، لە 2ی تشرینی دووەمدا جارێكی تر عێراق لە ناوچەی خورەمشار ئەم چەكەی بەكارهێنایەوە و خوراسانی راپۆرتێكی دا بە نەتەوە یەكگرتووەكان ، كە دەست بەجێ عیراق رەتی دەكاتەوە (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:6).

تا ١٩٨٦ ئێران داوای نێردەی دەكرد بێتە ئێران بۆ بەدوا داچوون دەربارەی چەكی كیمیاوی، بەڵام عێراق رەتی كردەوە ئەوە بوو نەتەوە یەكگرتووەكان لە 24 ی شوباتی 1986 دا بڕیاری 582 ی دەركرد كە تیایدا جەخت لەسەر هەوڵەكانی وەستاندنی شەر ونیگەرانی لە بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی و پابەند بوون بە پرۆتۆكۆلی جنێف دەكات، بەڵام ئەم جارەش بێ جیاوازی كرن لە نێوان هەردوولا، كە ئەمەش جارێكی تر ئێرانی نیگەران كردەوەو لە 25 ی مانگدا ئێران نامەیەك ئاراستەی نەتەوەیەكگرتووەكان دەكات وداوای دامەزراندنی دادگای بە دواداچوونی تاوانەكانی جەنگ و سزادانی عێراق لە سەر بە كارهێنانی ئەو چەكە دەكات (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:6) لە 27 ی شوباتی 1986 دا جارێكی تر نێردە ڕەوانەی تاران كرا بۆ بەدواداچون لەو پرسە و لە 5 ئاداریشدا جارێكی تر نێردەكە جەختی لە سەر بەكارهێنانی ئەم چەكە كردەوە كە ئەمە سێیەم جار بوو بەوەی 1984 و1985وە بەڵام یەكەم جار بوو كە ناوی عێراق بە دیاریكراوی هاتووە، لە 21 ی ئاداردا ئەنجومەنی ئاسایش بەیانێك دەردەكات كە تیایدا بە توندی ئیدانەی بەكارهێنانی ئەم چەكە لە لایەن عێراقەوە دەكات، كەچی لە دوای ئەو راگەیەندراوەشەوە بە پێی راپۆرتێكی ویلایەتی كە لە 14 ی ئاب ئاراستی نەتەوە یەكگرتووەكانی كردووە عێراق گازی خەردەلی بەكارهێناوە، هەر بۆیە داوا دەكات هەڵوێستی توندتر بگرێتە بەرو داوا دەكات رێگا نەدرێت وڵاتە ئەوروپییەكان ئەم جۆرە چەكە بە عێراق بفرۆشن لە 29 ئابیشدا سكرتێری ئەنجومەنی ئاسایش نامەیەك ئاراستەی ئەمینداری گشتی دەكات و داوای بەردەوامی لە هەوڵەكانی ئاشتی وبەرگرتن بە چەكی كیمیاوی دەكات (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:7) لە 8ی ئەكتۆبەری 1986 یشدا ئەنجومەنی ئاسایش بەكۆی دەنگ بڕیاری 588 دەردەكات كە تیایدا داوا دەكات پەلە لە جێبەجێكردنی بڕیاری 582 بكرێت ، بەڵام بەكارهێنانی ئەم چەكە هەر ناوەستێت، بۆیە جارێكی تریش ئێران لە 27 ی دیسەمبەر و4 ی كانونی دووەم 1987 دا دەڵێت: ئەو چەكە بەكار هاتووە و داوای ناردنی نێردە، لە 6 ی كانونی یەكمی 1987 یشدا جارێكی تر سكرتێری گشتی نیگەرانی خۆی دەردەبرێت لە پێشێلیكردنەكان و بە تایبەتی بەكارهێنانی چەكی گازی لە شوباتدا جارێكی تر ئەمینداری گشتی لە بەیانێكدا ئیدانەی عێراق دەكات، بەڵام ئەمانە هیچی نابنە هۆكاری راگیرانی بەكارهێنانی ئەم جۆرە چەكە ،هەر لەو مانگەدا ئێران راپۆرت لە سەر بە كارهێنانی ئەو چەكە لە لایەن عێراقەوە دەدات (6 و 12 ی شوبات) لە 9 ی نیساندا جارێكی تر ویلایەتی لە كۆنگرەی چەك داماڵین لە جنێف باسی بەكارهێنان ئەم چەكە و سنوردانان بۆ عێراق دەكات (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:8) هەر لەمانگی نیساندا بە پێی نامەی ئێران لە 11 ی مانگ عێراق لە شارەكانی (عەبادان وخورەمشار و خوزستان) بە فرۆكە ئەم چەكەی بەكارهێناوە و چەندین بەركەوتەی بووە، دواتریش لە 14ی مانگ عێراق لە نامەیەكدا باسی ئەوە دەكات كە ئێران گازی ئەلفوسجینی بەكارهێناوە، لە 15ی مانگیش عێراق بە فرۆكە لە ناوچەی سەردەشت بەكاری هێناوە، لە 16ی مانگیش لە بانە بەكاری هێناوە وچەند لادێ نشینێك بەركەوتوون (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:9) لە 18 ی نیسان ئێران داوا لە بەرپرسی ژینگە لە نەتەوەیەكگرتووەكان دەكات كە سەردانی ناوچەكە بكەن ولە مەترسییەكانی لە سەر ژینگە بكۆڵنەوە .

بەردەوامی بەكارهێنانی ئەو چەكە و هەوڵەكانی ئێران وایان كرد جارێكی تریش لە 20 ی نیسان نەتەوەیەكگرتووەكان بڕیاریدا نێردە بۆ هەردوولا بنێردرێت، بەڵام هاوكات ئەم چەكە هەر بەكاردەهات ئەوەبوو بەپێی راپۆرتەكانی ئێران لە 21ی نیسان جارێكی تر لە بانە بەكارهات و هەر لەو رۆژە ئێران داوای ناردنی نێردەی كرد لە 22ی نیسان چارێكی تر فرۆكە عێراقیەكان هێرشی كیمیاویان بۆ سەر بانە و دەوروبەری ئەنجامدا (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:9) بۆیە ٢٢ نیسان بۆ ٣ی ئایار نێردەی نەتەوەیەكگرتووەكان هات بۆ هەردوو وڵات و لە ئەنجامی بەدواداچوونەكان لەهەردوولا بەركەوتەی چەكی كیمیاوی بەتایبەت خەردەل دەركەوت و پاشماوەو بڕی ئەو چەكە بینرا (Hunshamar,2014:84) لەئەنجامدا دەڵێن كە عێراق گازی خەردەل و عەصبی

بەکارهێناوە لە دژی هێزی ئێران و سقیل، هەروەها دەڵێن سەربازی عێراقیش بەگازی خەردەل و رەنگە تیشکی فسفۆر بریندار بووبن، بەڵام بەدیاریکراوی دیارنییە لەلایەن کێیەوە بووە، لە راپۆرتەکەشدا بەدیاریکراوی ناوی ئێران وەک بەکارهێنەری چەکی کیمیاوی نەهاتووە، بۆیە ئەو پرسیارە دەوروژێنێت کە ئایا ئەم بریندارانەی عێراق لە ئەنجامی بە هەڵە بەکارهێنانی گاز لەلایەن عێراقەوەیە یان هەر عێراق خۆی چەکی گازی بەرامبەر دانیشتوانی خۆی بەکارهێناوە، جارێکی تریش سکرتاریەت جەختی لەسەر پابەندبوون بە پرۆتۆکۆلی جنیڤ و هەوڵدان بۆ کۆتایی هاتنی جەنگ کردەوە (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:10).

ئەنجومەنی ئاسایشیش بەیانێکی دەرکرد کە تیایدا ئیدانەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە کرد، بۆیە پشتگیری بۆچوونەکانی سکرتاریەتی گشتی کرد لەکارکردنی بۆ ئاشتی(Hunshamar , 2014: 85)، بەڵام ویلایەتی لە 29ی ئایار لەنامەیەکدا بۆ ئەمینداری گشتی ئەمەی بە هەڵوێستێکی ناروون لە قەڵەمداو دەیگوت: کە ئەم ئیدانە کردنە وا لە عێراق ناکات دەست لە بەکارهێنانی گازی کیمیاوی هەڵبگرێت، بۆیە دەبێت فشاری زیاتری لێ بکرێت بۆ رێزگرتنی لە یاسا نیودەوڵەتیەکان، کۆمەڵگای ئەوروپیش ئیدانەی ئەو بەکارهێنانی چەکی کیمیاویەی لەلایەن عێراقەوە کردو پێیان وابوو دەبێت رێز لە یاسا نێودەوڵەتیەکان بگرێت، بە پێی راپۆرتی ئێران لە نەتەوە یەکگرتووەکان لە 26 ی حوزەیرانی 1987 جارێکی تر لە ناوچە باکورییەکانی کە ئێران دەستی بەسەردا گرتبوو عێراق لە رێی هەلیکۆبتەرەوە کیمیاوی بەکارهێناوە، لە 28ی حوزەیراندا جارێکی تر لە ناوچەکانی سەردەشت دەدات و بەرکەوتەی زۆری دەبێت و ئێران داوای سەردانی دەست بەجێی نێردە دەکات، لە 20ی تەموز نەتەوە یەکگرتوەکان داوای راگرتنی دەستبەجێی جەنگ دەکات وبێزاری لە بە کارهێنانی کیمیاوی و پابەند نەبوون بە پرۆتۆکۆلی جنێف دەردەبڕێت، لە 28ی تەموز وەزیری دەرەوەی ئێران باس لە فەشەلی کۆمەڵگانی نێودەڵەتی لە چارەسەرکردنی ئەم پرسە دەکات ورەخنە لە هەڵوێستی ئەمریکا دەکرێت کە رێگری بۆ نەتەوەیەکگرتوەکان دروست دەکا، لە 8ی تشرینی یەکەمدا جارێکی تر نوێنەری ئێران سکاڵا لە بەکارهێنان ئەو چەکە دەکات لە ناوچە سنورییەکان، لە 11ی کانوونی دووەمیش لە سەردەشت، تا مانگی ئادار ئەم هێرشانە بەردەوام دەبن (Secretary-General's Investigation Mechanism, 2013:11-12).

بە گشتی سەرەڕای کەم تەرخەمیەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان کەچی چەند نیردەیەکی پسپۆڕی ناردووە لە سویدی و نەرویجی و هۆڵەندی، هاتونەتە شوێنی شەڕ لە مارتی ١٩٨٤ و نیسانی ١٩٨٥و شووبات و مارتی ١٩٨٦، نیسان و ئایاری ١٩٨٧و مارت و نیسانی ١٩٨٨و تەمموزی ١٩٨٨، کە سەرجەم هاتنەکان کراونەتە راپۆرت و تیایدا جەخت لەسەر بەکارهێنانی ئەم چەکە کردۆتەوە، کە دەریخستووە لەماوەی چوار ساڵی یەکەم دا عێراق زۆر بەرفراوانتر بەکاری هێناوە (Barnaby ,1988:407)هاوکات نەتەوەیەکگرتووەکان لە ئەنجامی راپۆرتەکانی ئەمریکاو داواکاریەکانی ئێران گرنگی بەم بابەتەدا داوە و چەند بریارێکی چارەسەری دەرکرد لەوانە (ژ. ٤٧٩، ٤٨٧، ٥١٤، ٥٢٢، ٥٤٠، ٥٥٢) کە باسی لە سەرپێچی کردنی بڕیارە نێودەوڵەتیەکان دەکات کە هیچیان بەتەواوی باسی چەکی کیمیاوی ناکات تەنها ٥٨٢ لە ٢٤ی شوباتی ١٩٨٦و ٥٩٨ لە ٢٠ تەمموزی ١٩٨٧و ٦١٢ی ٩ی مەی کە دەربارەی بەکارهێنانی ئەو چەکە بوون لە شەڕدا کە زیاتریش لەوەی ٢٦ مارس دا هاتووە کە تەنها باسی بەکارهێنانی دەکات لە دژی ئێران لە دوای ئەمەشەوە هەریەک لە ئەمریکاو بریتایناو فرنساو یابان دواتریش نەمسا فرۆشتنی ئەو چەکەیان لە عێراق قەدەغەکرد (Ail,2001:49)، بەڵام لە گەڵ هەموو ئەوانەشدا بڕیارەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان و هەڵوێستەکانی زۆر کاریگەر نەبوون و نەیانتوانیوە، وا لە وڵاتە شەڕکەرەکان بکەن دەستبەرداری بەکارهێنانی ئەو جۆرە چەکە ببن بەڵکو بە پێچەوانەوە بە کارهێنانی ئەو چەکە زیاتر بووە.

ئەنجام

لە دووتوێی ئەم توێژینەوەدا دەتوانین بڵێین گەیشتوینەتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:-

1. لە راستیدا لە جەنگی عێراق- ئێراندا چەکی کیمیاوی هەر لە 1982 ەوە بەکارهاتووە و سەرەتا لەلایەن عیراقەوە بووە و پاشانیش ئێرانیش بەکاری هێناوە، چونکە زۆربەی بەڵگەکان ئەو راستیە دەسەڵمێنن.
2. لە سەرەتایی جەنگەکە حکومەتی عێراقی چەکی کیمیاوی بەکار نەهینا، بەڵام دوای ساڵێک لە روودانی جەنگەکە، بواری سەرکەوتن لەلای صدام لە لێژی بوو، بۆیە پەنای بۆ هەموو جۆرە چەکێک دەبرد، کە چەندین موشەکی کیمیاوی بەکارهێنا تەنها تا بتوانێت بەسەر رژێمی ئێران سەربکەوێ،چونکە دواتر هەموو بەلگەکان دەریان خست کە هەندێ لە جۆرەکانی گازی (خەردەل و سی ا س وتابون و فۆسجین وفسفۆر هید) بەکارهێناوە، بەهۆی دەرکەوتنی بەرکەوتەی ئەم جۆرە چەکە لە هەندێ لە نەخۆشخانەکانی ئێران

و وڵاتانی ئەوروپا، هەروەها حكومەتی بەعس دەستی لەكەسی سڤیل و سەرباز نەدەپاراست، بەڵكو هەوڵی دەدا هەموو جۆرە چەكێك تاقی بكاتەوە لەم جەنگەدا.

3. هەروەها وڵاتانی ئەوروپا لە ئاست ئەم تاوانەی جەنگ بێ دەنگ بوون بەرامبەر بە حكومەتی عێراق لە پێناو بەرژەوەندیەكاني خۆيان، دواتر لە زۆربەی راپۆرتی نێردەكان و بەڵگەكان ئەوەیان دەر دەخست كە چەكی كیمیاوی بەكار هاتووە، هەروەها ئەوكاتە هەندێ ولاتانی ئەوروپا لەگەل حكومەتی عێراق بوون.

4. ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان و ئەنجومەنی ئاسایش و ڕێكەوتن نامەی جنیف و هەمووڕێكخراوانەی كە پاریزگاریان لەمافی مرۆڤ دەكرد، نەیان توانی داكۆكی لە ئێران بكەن و رێگر بن لە حكومەتی عێراق تا نەتوانیت ئەم چەكە بەكار نەهێنێت، بڵكو صەدام گوێی لەكەس رانەدەگرت، هەرچەندە نوێنەری ئێران لە نەتەوە یەكگرتووەكان زۆر هەوڵیدا ئەم كێشە گەورە بكات، دەنگی نارەزایی زۆر بەرز كردەوە بەڵام بێ سوود بوو.

5. لە هەشتاكاندا ئەمریكا تازە دەستی بە پەیوەندی دیبلۆماسی كردبۆوە لەگەڵ عێراق، بۆیە لە ئاست ئەم رووداوە، زۆربەی كات بێ دەنگ بوو، دەیوست پەرە بە پەیوەندیەكانی بداتەوە لەگەڵ عیراق، لەبەرامبەر بە هێز نەبوونی بلۆكی رۆژهەڵات،چونكە لەوكاتەدا حكومەتی عێراق پەیوەندی لەگەل روسیا بە هێز بوو، بۆیە زۆربەی بواری سەربازی لەلایەن روسیاوە دابین دەكرا، بە تایبەتی لەجەنگی هەشت سالەدا.

لیستی سەرچاوەكان

یەكەم: بەڵگەنامە بڵاونەكراوەكان:-

أ- بەڵگەنامەكانی حكومەتی عێراقی:

1. رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ العدد: م/5/ ش/13/ 21286 / التاريخ: 4/ت1/ 1987).
2. رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ العدد:م/5/ ش/19/ 6344/ التاريخ: 26/أذار/1988).
3. رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/ المعاونية الخاصة (ايران).
4. رئاسة الجمهورية-السكرتير-مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/العدد:م/5/ ش/19/ التاريخ ١٩٨٦).
5. القنصلية الجمهورية العراقية العامة/ دبي/ الرقم: 79/ التاريخ: 1988/5/28.
6. مديرية الاستخبارات العسكرية العامة/ العدد: م/5/ص/13/ 8343/ التاريخ: 14 نيسان 1987).
7. مديرية الإستخبارات العسكرية العامة/العدد:م/٥/الشعبه التاسعه عشر.
8. وزارة الدفاع - دائرة التدريب- مديرية العتاد الكيمياوي/الرقم:ش/1/أس/445146/ التاريخ:6 تموز/ 1988).
9. وزارة الدفاع- دائرة التدريب/ مديرية الصنف الكيمياوى/الرقم:388/ش/1/ أس/147/ التاريخ: 1988/6/18)
10. وزارة الدفاع -رئاسة اركان الجيش/ دائرة التدريب/الرقم:ش/٤٦٩/1/ التاريخ ٢٠/حزيران/١٩٨٨.

ب. بەڵگەنامەكانی حكومەتی ئەمریكا:

11. US Department of State Washington D.C.20520 November 1,1983.
12. NEA-ARN: PJRicciardone 3-4-84 1450k, x0695.
13. Action Memorandum, Nov 21,1983, secret sensitive.

دووەم:سەرچاوەكان بەزمانی عەرەبی:-

1. ابو غزالة: المشيرعبدالحليم.(1993-1994)،الحرب العراقية الإيرانية1980-1988، قاهرة.
2. عطية : ممدوح و عبدالفتاح, بدوي. (1991), السلام الشامل الدمار الشامل – نزع الاسلحة الشدمار الشامل , باريس .
3. قادرى: علي.2003، الخميني، روح الله (سيرة ذاتية)، تعريب: منير مسعودي، ج1، ط2، مؤسسة تنظيم ونشر تراث الإمام الخميني-الشؤون الدوليّة، ايران-طهران.
4. المجمعي: ضياءالدين.(2003), حروب صدام –شاهد عيان لاحداث ثلاثة عقود من تاريخ العراق الحديث ,ط1,لندن .
5. محمد: انور.(دون تاريخ) ، الأزمة، دار اية ام للنشر والتوزيع، القاهرة.
6. المخادمي: عبدالقادر رزيق. (2004), نزاعات الحدود العربية ,ط1, القاهرة .
7. نعنع: حميدة .(2002)، طارق عزيز رجل قضية، ط2، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.

سێیەم :سەرچاوەكان بە زمانی كوردی:-

8. بابان زادە: كامەران.٢٠١٣، رێكەوتنامەی جەزائیر و رەهەندەكانی لەسەر كێشەی كورد لە كوردستانی باشوور،چاپخانەی كەمال، بەڕێوەبەرایەتی چاپ بلاو كردنەوەی سلێمانی.

چوارەم: تێزە زانکۆیەکان بە زمانی عەرەبی:-

9. المغير: اسلام عبد ربة.(2015)، الحرب العراقية الايرانية (1980 -1988)، رسالة ماجستير غير منشور , كلية اداب جامعة الاسلامية بغزة ,قسم التاريخ والاثار.

پێنجەم: :سەرچاوەکان بەزمانی ئینگلیزی:-

10. Ali, Javed.(2001),Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Non complianc, The Nonproliferation Review, Spring.
11. Barnaby ,Frank.(1988), Iran-Iraq War: The use of Chemical Weapons against the Kurd, Ambio, Vol.17, No.6.
12. Hunshamar F ,Randi.(2014),Chemical Weapons and the Iran-Iraq war. A discussion of the UN security Councils response to the use of gas in the Iran-Iraq War 1980-1988, y garden,.
13. Interagency Intelligence Memorandum: Impact and Implications of Chemical Weapons Use in the Iran-Iraq War.
14. The UN Secretary-General's Investigation Mechanism: missions during the Iran-Iraq War and in Iraqi Kurdish areas Draft as of 14.00 GMT, 13September 2013 http://www.cbw-events.org.uk.

ملخص

اندلعت الحرب العراقية الايرانية سنة 1980 نتيجة عدد من الأسباب، وهي تاريخية, واقليمية و دينية، واستمرت حتى 8\8\1988, فادت الى خسائر مادية وروحية فادحة من كلا الطرفين، وقد لجأ الطرفان خلال تلك السنوات الى ابشع انواع الجرائم الحربية، فاستخدموا شتى السبل المشروعة وغير المشروعة فيها، ومنها استخدام جميع انواع الاسلحة المباحة وغير المباحة، ومنها الاسلحة الكيمياوية المحظورة دوليا,التي اصبحت احدى المسائل الدولية في وقتها. وبحثنا هذا يتناول مسألة استخدام السلاح الكيمياوى فى الحرب و انعكاساته على مسيرة الحرب و صدى استخدام تلك الاسلحة فى الحروب عالميا، وفي هذا الصدد ندرس مواقف مجموعة من الدول العظمى، ولاسيما الولايات المتحدة الامريكية، كما ندرس موقف منظمة الامم المتحدة، وذلك من خلال المعلومات المستمدة من الوثائق و البيانات الرسمية السرية والعلنية لكل من الولايات المتحدة و منظمة الامم المتحدة، والطرفين المتحاربين, يتكون البحث من اربعة محاور رئيسة, ففي المحور الاول يلقي البحث الضوء علي اسباب الحرب الايرانية العيراقية بشكل عام , والمحور الثاني يتناول استخدام الاسلحة الكيمياوية خلال تلك الحرب المشار اليها في المصادر والوثائق التاريخية، وفى المحور الثالث يدرس البحث موقف الولايات المتحدة الامريكية من استخدام الاسلحة الكيمياوية في الحروب، أماَ المبحث الرابع والاخير فمخصص لدراسة موقف الامم التحدة من مسألة استخدام الاسلحة كيمياوية في الحروب .

Abstract

Iraq-Iran war broke out in 1980 as a result of some historical, regional and religious factors, lasted until August 8, 1988. Led to a very great material and spiritual damages in both sides. In the course of these years they resorted to vicious kinds of battle and used different legal and illegal means in the war and all forbidden and permitted weapons like the internationally forbidden chemical weapon. That

That issue became one of the international question time. So our study is concerned with the extent of the using of chemical weapon in war and its reflection on waging the war and the study of the voice of using that weapon internationally, the attitude of some of the superpower countries especially the United States of America and the United Nations as well through the documented information and the formal confidential and public data from all the parts and the two fighting sides.

The study consists of four main axes, the first one sheds light on the Iraq- Iran war and its reasons in general. The second axe deals with the using of the chemical weapon in that war in the historical documents and sources. The third one is concerned with the attitude of the United States of America about using chemical weapon. The fourth and the final axe is specified for the attitude of the United Nations about using the chemical weapon in that war.

پاشکۆکان

پاشکۆی ژمارە(١)

سري للغاية وشخصي

مديرية الاستخبارات العسكرية العامة
العدد : م ٥ ج ١٢ / ٨٢٤٧
التاريخ : ١٤ / نيسان / ١٩٨٧

الى / القيادة العامة للقوات المسلحة

الموضوع / استخدام العدو للاعتدة الكيمياوية

١. بالساعة ١٩٠٠ ــ ٢٢٠٠ يوم ٩ نيسان ٨٧ نفذ العدو ضربة كيمياوية على مواضع فق آليه ٥ وفق مش ١١ وفق مش ١٩ شرق البصره وقد ورد بتقرير الكتيبة الكيمياوية مايلي :

أ. ان العتاد المستخدم هو أحد العوامل الخانقة وعلى الأغلب عامل الفوسجين وفيما يلي أهم خواصه :

اولا . عامل سام غير ثابت .

ثانيا . يؤدي الى تلوث الهواء فقط ولذلك فان استخدام القناع يعتبر كافيا .

ثالثا . تظهر الاعراض خلال (٤ ــ ٥) ساعات .

رابعا . سهل التمييع .

خامسا . يترك رائحة تشبه البيض الفاسد (كما أفاد المصابين) .

ب. سبب اصابة (١٥٦) منتسبا منهم (١٦) شهيدا وسجلت الاعراض التالية :

اولا . امتلاء الرئة بالسوائل نتيجة الاصابة .

ثانيا . ألم في الصدر والقصبات الهوائية وضيق في التنفس .

ثالثا . سعال حاد مع افرازات من الفم والانف

(١ ــ ٢)

سري للغاية وشخصي

بسم الله الرحمن الرحيم

سري للغاية وشخصي

٠١ بالساعة ١٣٣٠ يوم ١٢ نيسان ٨٧ أطلق العدو ستة قنابل كيمياويه على حسر قوميش ٢٨ يحتمل بأنها خردل • وبالساعة ١٠٠٠ يوم ١٣ نيسان ٨٧ أطلق ثلاثة قنابل (سي أس) قرب الحصر التعليمي •

٠٢ رأي العدو

أ- بالساعة ٠٧٣٠ يوم ١١ نيسان ٨٧ (أي بعد ٣٦ ساعة من الاستخدام الأول) أذاع راديو طهران الخبر التالي موجزه •

(تمكنت دوريه ايرانيه صباح يوم أمس خلال هجوم سابقة من تدمير أحد الأرتال العراقيه الذي حاول القيام بهجمات كيمياويه في منطقة عمليات كربلاء ــ ٨ ••• وتفيد التقارير أن من جراء تدمير الحاويات الكيمياويه للعدو تلوثت أجواء المنطقه التي تتواجد فيها القوات العراقيه وقد قتلت وجرحت مجموعة كبيرة من العدو بسبب تسرب الغازات الكيمياويه) •

ب- عكس أخر المعلومات التي تم رصدها يوم ٨ ت١ ٨٦ من قناة دبلوماسي

اولا • لايمتلك العدو سلاحا " كيمياويا " مؤثرا " ومصنعا " محليا " •

ثانيا • لدى العدو قنابل / قنابر كيمياويه تحمل عامل أل (سي أس) •

ثالثا • من المتوقع انتاج كميات قليله من مادة الخردل •

رابعا • يحاول العدو وبشتى السبل الوصول الى مرحلة متقدمة بأنتاج العوامل الكيمياويه •

ـ ٢ ـ

سري للغاية وشخصي

بسم الله الرحمن الرحيم

سري للغاية وشخصي

خامسا . ان أمتلاك العدو لقوة ضربة كيمياوية مؤثرة عند ... للاستخدام في حالة أستخدام قواتنا لهذا السلاح أو قبل تعرضه أو مجابهة دفاع قوي بأتجاه مهم ... استخدامنا السلاح الكيمياوي .

سادسا . تجنبا "للحالات غير المتوقعة وتفاديا "لاحتمالات الحصول على هذا السلاح حتما "وان كان بكميات قليلة ... نقترح تشديد التدابير الوقائية لقطعاتنا بأتجاهات العمليات الرئيسية بشكل خاص .

جـ . وردتنا معلومات من مصدر له امكانية جيدة في الحصول على المعلومات تشير الى حصول ايران على مواد أولية كيمياوية خاصة بأنتاج غاز الخردل والتابون من كوريا الشمالية وتم تصنيعها بمساعدة خبراء كوريين شماليين ويقوم الخبراء المذكورين باجراء التجارب في ... ايران شهر وان كمية الانتاج قليلة جدا " .

يرجى التفضل بالاطلاع وبترويدكم بما يستجد ... مع التقدير .

اللواء الركن

مدير الاستخبارات العسكرية العامة

— ٣ —

سري للغاية وشخصي

پاشکۆی ژماره(٢)

بسم الله الرحمن الرحيم

[illegible]

مديرية الاستخبارات العسكرية العامة

[illegible]

الموضوع / مطالعة

[illegible] ٧٥٪ [illegible] (١٦٠) [illegible]

٢. [illegible]

أ. استخدام [illegible]

ب. استخدام [illegible] نيسان ٨٦ [illegible]

[illegible]

ج. استخدام [illegible] ٨٦ [illegible]

[illegible] ٢٩ [illegible]

د. استخدام [illegible] ٩ نيسان [illegible]

[illegible]

هـ. استخدام [illegible] نيسان ٨٧ [illegible]

[illegible]

و. استخدام [illegible] ١٣ نيسان ٨٧ [illegible]

[illegible]

ز. استخدام [illegible] ٨٧ [illegible]

[illegible]

[illegible]

پاشکۆی ژمارە(٣)

رئاسة الجمهورية
السكرتير
مديرية الاستخبارات العسكرية العامة
العدد: م٢/ ش١٩/ ٦٦٤٤
التاريخ: ٢٦/ آذار/ ١٩٨٨

سري للغاية وشخصي ومستعجل

الى / رئاسة الجمهورية - السكرتير

الموضوع / الضربات الكيمياوية المضادة

مايلي أماكن وتوقيتات استخدام العدو للعوامل الكيمياوية خلال الحرب :

١. استخدام عامل (سي أس) خلال معارك زبيدات عام ٨٣ .
٢. استخدام عامل (سي أس) يوم ٢٠ نيسان ٨٦ بواسطة حاوية من الطائرة المسيرة لنفط العرب باتجاه مواضع ف ٣ ل ١١٥ في قاطع فل ٧ .
٣. استخدم نفس الاسلوب يومي ٢٦ و ٢٨ تشرين ١ ٨٦ باتجاه مواضع ل ١١٥ ول ٣١ في قاطع شط العرب .
٤. استخدام عامل الفوسجين يوم ١ نيسان ٨٧ على مواضع فل آلية / ٥ وفل مش / ١١ في قاطع فل ٣ .
٥. استخدام عامل الخردل يوم ١٦ نيسان ٨٧ على مقر فل مش / ٤٨ في قاطع فل ٣ .
٦. استخدام عامل (سي أس) يوم ١٣ نيسان ٨٧ على منطقة الجسر التعليمي في البصرة .
٧. استخدام عامل الخردل يوم ٢٦ حزيران ٨٧ على مقر ل مش ١٣٦ في قاطع فل ١ (ماوت) وكرر استخدام نفس العامل وعلى نفس اللواء يوم ٨ تموز ٨٧ .
٨. استخدام عامل الخردل يوم ١٣ آب ٨٧ على مقر ل مش ٨٢ في قاطع فل ١ (ماوت) .

يرجى التفضل بالاطلاع ... مع التقدير .

اللواء الركن
مدير الاستخبارات العسكرية العامة

(١ - ١)
سري للغاية وشخصي

پاشکۆی ژماره(٤)

بسم الله الرحمن الرحيم

مديرية الاستخبارات العسكرية العامة
م / الشعبة التاسعة عشر
(ايران)

[illegible]

ح . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

ط . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

ي . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

ك . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

ل . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

م . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

ن . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

س . استخدام عامل [illegible]

[illegible]

٢ . الرأي

أ . [illegible]

[illegible]

(٧ – ٤)

پاشکۆی ژماره(٥)

بسم الله الرحمن الرحيم

رئاسة الجمهورية [illegible]
سري
مديرية الاستخبارات العسكرية العامة
العدد: [illegible]
التاريخ: ٩ / [illegible] / ١٩٨٧

يجب الاشارة الى الرقم كاملاً

سري للغاية وشخصي

الى / القيادة العامة للقوات المسلحة

الموضوع / الوقاية من المواد الكيمياوية

١- ثبوت امتلاك العدو للاسلحة الكيمياوية من نوعي ([illegible] - الخردل - [illegible]) ولمرور فترة عدة اشهر على عدم استخدامها الا بنطاق محدود جداً [illegible] [illegible] كيمياوية [illegible] لتحقيق عدة [illegible] خاصة [illegible].

٢- من المتوقع ان يحصر استخدامها ضد المواقع [illegible] الرئيسية والمقرات [illegible].

٣- [illegible] القطعات لاتخاذ تدابير الوقاية الكيمياوية [illegible] والممارسة عليها [illegible].

يرجى التفضل بالاطلاع [illegible] مع التقدير.

اللواء الركن
مدير الاستخبارات العسكرية العامة

نسخة الى /
السيد نائب القائد العام / وزير الدفاع المحترم
السيد سكرتير السيد الرئيس القائد (حفظه الله) المحترم
السيد رئيس اركان الجيش المحترم
السيد مدير جهاز الامن العام المحترم

([illegible])
سري للغاية وشخصي

پاشكۆی ژماره (٦)

پاشكۆی ژماره (٧)

بسم الله الرحمن الرحيم

((المجد للعراق المنتصر))

سري وشخصي

وزارة الدفاع
دائرة التدريب
مديرية الصنف الكيمياوي
الرقم: [illegible] /١٤٢/ ٤٥٥
التاريخ: ٦ / [illegible]

الى / دائرة التدريب

الموضوع / عتاد كيمياوي معادي

كتابكم السري والشخصي ذي العدد ٤١١/ [illegible] في ٣٠ حزيران ١٩٨٨
بعد التدقيق والفحص [illegible] اعداد التقارير الكيمياوية
[illegible] الكيمياوية لكل من العتاد الذي تم العثور عليه [illegible] ٠٣

٠١	١٤١	مائة وواحد واربعون	قنبرة هاون		٨١ ملم (كيمياوي)
٠٢	٤	اربعة	"	"	٨١ ملم (بغداد)
٠٣	١	واحدة	"	"	١٢٠ ملم (بغداد)
٠٤	٤	اربعة	"	"	٦٠ ملم (بغداد)
٠٥	٣	ثلاثة			١٠ ملم [illegible] (صورة)

يرجى التفضل بالاطلاع

اللواء الركن
[illegible]
مدير الصنف الكيمياوي

سري / [illegible]
مديرية الاستخبارات العسكرية العامة

السيد [illegible] / السيد [illegible]

سري وشخصي

پاشکۆی ژمارە (٨)

بسم الله الرحمن الرحيم

الجمهورية العراقية

وزارة الدفاع

رئاسة أركان الجيش

الرقم ش/ ٤٦٧

التاريخ حزيران / ١٩٨٨

الى / رئاسة [illegible]

الموضوع / عتاد كيمياوي [illegible]

[illegible]

پاشکۆی ژمارە (٩)

وزارة الدفاع

مديرية الصنف الكيمياوي

الرقم ٣٨٨

التاريخ ١٨ / ٦ / ١٩٨٨

پاشکۆی ژمارە (١٠)

R (E1)

RELEASED IN PART B1
P910031-0046

833343R

United States Department of State

Washington, D. C. 20520

UNCLASSIFIED

November 1, 1983

'83 NOV -1 P5:23

INFORMATION MEMORANDUM
S/S

[redacted]

NODIS REVIEW
Cat. A - Caption removed, transferred to O/FADRC
Cat. B - Transferred to O/FADRC with additional access controlled by S/S
Cat. C - Caption and custody retained by S/S
Reviewed by: Elijah Kelly Jr.
Date: September 7 95

TO: The Secretary

FROM: PM - Jonathan T. Howe

SUBJECT: Iraq Use of Chemical Weapons

We have recently received additional information confirming Iraqi use of chemical weapons. [redacted] In keeping with our policy of seeking to halt CW use wherever it occurs, we are considering the most effective means to halt Iraqi CW use including, as a first step, a direct approach to Iraq. [redacted] B1

[redacted] B1

[redacted] B1 It is important, however, that we approach Iraq very soon in order to maintain the credibility of U.S. policy on CW, as well as to reduce or halt [redacted] Iraq's [redacted] use of CW.

B1 B1

DECL: OADR

9/20/94

پاشكۆی ژمارە(١١)

RELEASED IN PART B1 S/S-I NODIS FILES

8335709 X

P910074-0239 Department of State

ACTION MEMORANDUM

S/S

ORIGINAL TO: NODIS FILE NOV 21 [redacted]

UNCLASSIFIED

21 NOV 1983

COPIES TO:
P
S/S
NEA
PM
S/S-S:DIR
INA
INB
INC
NODIS FILE
(jab)

TO: P - Lawrence S. Eagleburger

FROM: PM - Jonathan T. Howe
NEA - Richard W. Murphy

SUBJECT: Iraqi Use of Chemical Weapons

Reviewed by

Date September 7 - 90

ISSUE FOR DECISION

Whether to instruct USINT Baghdad to raise issue of Iraqi CW use and urge cessation.

ESSENTIAL FACTORS

We have recently received additional information confirming Iraqi use of chemical weapons (CW). [redacted] (A cable detailing U.S. CW policy and available information on Iraqi use of CW is at Tab 2.) In keeping with our policy of seeking a halt to CW use wherever it occurs, we have been considering the most effective means to halt further Iraqi CW use including, as a first step, a direct approach to Iraq. B1

In October Iran accused Iraq of using CW and on November 8 it requested the UNSYG to investigate. Iran also stated it would soon submit a report providing information and evidence on Iraqi CW use, but has not yet done so. We do not know whether or when this issue will develop further at the UN. It is important to make our approach to the Iraqis on this issue as early as possible, in order to deter further Iraqi use of CW, [redacted] B1

If you approve the demarche to Iraq, we will submit further recommendations for your consideration on how to handle the issue in the UN if it arises there, [redacted] B1

[redacted]
DECL: OADR

DEPARTMENT OF STATE

MICROFILMED BY S/S-I

پاشكۆی ژماره(١٢)

RELEASED		DECLASSIFIED

SECRET

E680

URGENT

To:

NEA/IRN: JMEalum
PM/TMP: PMartinez
PM: JTHowe
ACDA: RMikulak
IO/UNP: ESizer
P: RRaphel
PA: JHughes

From:

NEA: JAPlacke

The White House has requested a press statement and guidance along the lines of the attached for use Monday, March 5.

Please provided your substantive comments/clearance to NEA/ARN: Frank Ricciardone, x0695, by 9:30 today. The final version will then be passed to S/S, in time for transmission to the White House by 10:30. Statement will also be transmitted to appropriate posts. for notification to host governments.

(hand delivered to S/S for distribution 4:00 pm, March 4)...

SECRET

DECL: OADR

United States Department of State
Office of FOI, Privacy, & Classification Review
Review Authority: KRUSE, DONALD
Date: 06/15/94
Case ID: 9400062

DECLASSIFIED

RELEASED DECLASSIFIED SECRET

E460

Iraq: Use of Chemical Weapons: Follow-up Questions

Q. Beyond condemning Iraq's use of CW, what are you doing to stop it?

A.-- We have made known our views directly to high levels of the Government of Iraq.

-- We have taken steps to prevent U.S. exports to Iraq that could be intended for use in CW production, and have urged other countries from which such materials might be available to do likewise.

-- We have taken note of the Iranian charges both in our 1983 Human Rights report on Iraq, and in our February, 1984 report to the UN Secretary General on worldwide chemical weapons use.

-- We have supported UN and other efforts to bring Iran to accept a ceasefire in this particularly bloody conflict. Iraq has repeatedly stated its preparedness to cease fire.

-- As already noted, we are working for an international agreement to ban the production of chemical weapons.

United States Department of State
Office of FOI, Privacy, & Classification Review
Review Authority: KRIESR, DONALD
Date: 06/15/04
Case ID: 98206062

SECRET

DECLASSIFIED

DECLSSIOPRET

Q. What evidence do you have that Iraq has used chemical weapons? When did you get it?

A. Independent information, which I will not further characterize, as well as numerous non-Iranian media reports tending to substantiate that Iraq has used chemical weapons, has been accumulating for some months. We also note Iraq's public statements over the past two years which apparently were intended to provide indirect but increasingly clear warnings of its intention to use chemical weapons against Iranian attacks.

Q. Why are you making this statement at this time?

A. The level of evidence has become increasingly convincing, and reports indicate that Iraq has used such weapons to counter Iran's current offensive. Also, it had appeared until the Iranian offensive that the diplomatic efforts we had made may have been effective in dissuading Iraq from using chemical weapons.

Q. Have you raised this issue with the Government of Iraq? When? At what level? What was the response?

A. I can confirm that, beginning last year, we have expressed our concern on this issue several times directly to high levels of the Government of Iraq. I will not get into details of these diplomatic discussions, nor will I attempt to characterize the position of the Government of Iraq.

SECRET

DECLASSIFIED